

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

**“Bitiruv malakaviy ishi
himoyaga tavsiya etildi”**
“Moliya va soliqlar” kafedrası
mudiri
i.f.n., dots. Q.T. Bazarov

«__»_____2016 yil

BITIRUV MALAKAVIY ISH

**MAVZU: Byudjet-soliq siyosati mamlakat iqtisodiy siyosatining ajralmas
bug'uni sifatida (O'zbekiston Respublikasi misolida)**

Bajardi: “Buxgalteriya hisobi va audit”
fakul'teti “Soliqlar va soliqqa tortish” ta'lim
yo'nalishi 4-kurs talabasi Latipov Dadamurod
Asqar o'g'li _____

Ilmiy rahbar: «Moliya va soliqlar» kafedrası
prof, i.f.d.
Almardonov M. _____

Toshkent – 2016

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB . Davlat byudjetining daromadlar man’baini ta’minlashda soliqlarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati	8
1.1. Davlat byudjeti daromadlar man’baini shakllantirishda soliqlarning nazariy asoslari.....	8
1.2. Davlat byudjeti daromadlar man’baini shakllantirishda soliq siyosati va uning ta’siri.....	19
II BOB. O’zbekiston Respublikasida byudjet-soliq siyosati tahlili...	31
2.1. Byudjet-soliq siyosatitini oshirishda soliq siyosatining huquqiy asoslari va yo’nalishlari.....	31
2.2. O’zbekiston Respublikasida olib borilayotgan soliq siyosatidagi o’zgarishlar.....	38
2.3. Soliq islohotlarini amalga oshirishda rivojlangan davlatlar tajribalari.....	48
III BOB. Davlat byudjetining daromadlar man’baini shakllantirish va xududlar soliq salohiyatini takomillashtirish yo’llari .	58
3.1. Davlat byudjetining daromadlar man’baini shakllantirish va xududlar soliq salohiyatini baholash muammolari	58
3.2. Davlat byudjeti daromadlarini ta’minlash va mahalliy byudjet salohiyatini oshirishda soliq siyosatiga ta’sir etuvchi omillar ..	69
Xulosa va takliflar	77
Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.....	81

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishining ishlab chiqarishning modernizatsiyalashuvi sharoitida soliqlar vositasida bir tomondan tartibga solish ikkinchi tomondan esa rag'batlantirish hamda ikkala jarayonni to'g'ri tashkil eta olish xo'jalik yurituvchi sub'ektlarimiz faoliyatining bozor munosabatlarining iqtisodiy talablariga moslashishida, ularning bosqichma-bosqich rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlariga o'tish xususiyatlaridan biri davlatning iqtisodiy o'zgarishlarning tashabbuskori va bosh islohotchisi qilib belgilanganligidir. Iqtisodiy islohotlar boshlangan to hozirgi davrga qadar respublikamizda iqtisodiy islohatlar yangi bosqichga ko'tarildi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy, shu jumladan soliq siyosatida ham bir qancha o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida Prezidentimiz Islom Abdug'anievich Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasida "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hamon davom etayotganiga qaramasdan, hisobot yilida yalpi ichki mahsulot 8 foiz, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 8 foiz, qishloq xo'jaligi mahsulotlari qariyb 7 foiz, qurilish-montaj ishlari hajmi salkam 18 foizga oshdi.

Yillik byudjet yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,1 foiz profitsit bilan bajarildi. Inflyasiya darajasi 5,6 foizni tashkil qildi, ya'ni prognoz ko'rsatkichlari doirasida bo'ldi.

Xalqaro miqyosda katta nufuzga ega bo'lgan Jahon iqtisodiy forumi reytingiga ko'ra, O'zbekiston 2014-2015 yillardagi rivojlanish yakunlari va 2016-2017 yillarda iqtisodiy o'sish prognozlari bo'yicha dunyodagi eng tez

rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy olgani albatta barchamizga mamnuniyat etkazadi..”¹.

Bugungi kunda O'zbekistonda to'laqonli bozor iqtisodiyotini yaratish borasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar tarkibida, korxonalarimizning barqaror rivojlanish, ularning faolligi, byudjet munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishning muhim vositasi sifatida, soliq siyosati ham, islohotni zamonaviy talablariga moslashtirib borilishini talab qilmoqda.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalashuvi sharoitida soliq siyosati davlat byudjeti daromadlarini ta'minlash jumladan, mamlakatimizda olib borilayotgan soliq siyosatining bir tomondan davlat byudjeti daromadlarini ta'minlash shu o'rinda iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ikkinchi tarafdin kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivoji hamda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarimizning moliyaviy ahvolni mustahkamlashga oid muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, 2011-yilda soliq yuki, 1991-yil bilan solishtirganda, yalpi ichki mahsulotga nisbatan qariyb 2 barobar kamayib, 41,2 foizdan 22 foizga tushganini qayd etish zarur.

Respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishining xozirgi bosqichida bozor munosabatlari to'la xukmron bo'lgan, bozor iqtisodiyoti qonunlari va talablari to'la amal qilinayotgan yoki iqtisodiyotni boshqarishning to'la iqtisodiy, demokratik usullari yoki to'liq ma'muriy buyruqbozlik usullari qo'llanilmoqda deb bo'lmaydi. Bunday o'tish sharoitida soliqlar vositasida iqtisodiy jarayonlarni tartiblash tizimini to'g'ri tashkil eta olish bozorning iqtisodiy talablariga moslashishda, ularning bosqichma-bosqich xukumronligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlariga o'tish xususiyatlaridan biri davlatning iqtisodiy o'zgarishlarning tashabbuskori va bosh islohotchisi qilib belgilanganligidir. Iqtisodiy islohotlar boshlangan hozirgi davrga qadar

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi <https://www.gov.uz/uz/news/view/4238>

respublikamizda iqtisodiy islohotlar yangi bosqichga ko'tarildi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy, shu jumladan soliq siyosatida ham bir qancha o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi.

Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning ustuvor vazifalari iqtisodiyotni erkinlashtirish, davlatning boshqaruvchilik funktsiyalarini qisqartirish va uning iqtisodiyotga aralashuvini cheklashdan iborat. Kichik biznesni rivojlantirish orqali xususiylashtirish jarayonini tezlashtirish, tadbirkorlik faoliyatiga keng imkoniyatlar ochib berish, shu bilan birgalikda byudjet kamomadiga yo'l qo'ymaslik vazifalari belgilangan. Ushbu iqtisodiy vazifalardan kelib chiqqan holda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning to'g'ri oqilona yo'nalishlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etish lozim. Davlat byudjeti daromadlarini ta'minlashni takomillashtirish, iqtisodiyotni barqarorlashtirish va moliyaviy ahvolni mustahkamlashga oid muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar zimmasidagi soliq yukini keskin kamaytirishdir. Daromad solig'ining yuqori bo'lishi korxonalarni o'z mablag'larini o'zi ishlab chiqarishni rivojlantirishga, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan qayta qurollantirishga, o'z aylanma mablag'larini to'ldirishga sarflashiga to'sqinlik qiladi. Bu esa ishlab chiqarishning pasayishiga olib keladi. bu esa moliya tizimini barbod bo'lishiga, ijtimoiy muammolarni keskinlashuviga olib keladi.

Yuqoridagi holatlar hozirgi kunda ilmiy izlanish mavzusining dolzarbligini va bu sohadagi muammolarni hal etish davlat iqtisodiy islohotlarining birlamchi o'rinda turishini tasdiqlaydi va mazkur muammolarni hal etishning maqsad va vazifalarini belgilab beradi.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi va vazifalari. Ishning maqsadi iqtisodiy islohatlar sharoitida davlat soliq siyosatining barqarorligini ta'minlash va davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning amaldagi holatini nazariy jihatdan o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va Respublikamizda iqtisodiy islohatlar va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirilishida mamlakatimizda mavjud an'analarni

hisobga olgan holda uni takomillashtirish bo'yicha aniq taklif va mulohazalar berishdan iboratdir.

Yuqoridagi maqsadlarga asoslangan holda bitiruv malakaviy ish oldiga quyidagi vazifalar qo'yildi.

- davlat byudjeti daromadlar man'baini shakllantirishda soliqlarning iqtisodiy mohiyati, mazmuni va ob'ektiv zarurligini asosli ravishda o'rganish;
- davlat byudjeti daromadlar man'baini shakllantirishda soliq siyosatining roli va ahamiyatini yoritish;
- byudjetni daromadlar man'baini shakllantirishda mahalliy soliq salohiyatini baholash mexanizmi va undagi muammolarni aniqlash;
- soliq siyosatini tashkil qilishning xorijiy mamlakatlar tajribalarini o'rganish;
- byudjetni daromadlar man'baini shakllantirishda mahalliy soliq salohiyatini baholash mexanizmining samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berish.

Bitiruv malakaviy ishning ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasining soliq tizimida olib borilayotgan soliq siyosati strategiyasi va taktikasi, shuningdek unga ta'sir etuvchi omillar.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy va uslubiy asoslari sifatida klassik iqtisodchi olimlarning soliq nazariyalari bo'yicha ilmiy asarlari, o'zbek va xorijiy iqtisodchi olimlarning mazkur muammolari bo'yicha ilmiy izlanishlari hamda bozor munosabatlari va rivojlangan xorijiy mamlakatlarning soliq siyosati borasidagi ilg'or tajribalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari, Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasining ushbu sohaga taalluqli bo'lgan farmonlari, qonunlari, qarorlari hamda me'yoriy hujjatlari hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishning o'rganuvchanlik darajasi. Byudjetni daromadlar man'baini shakllantirishda mahalliy soliq salohiyatini baholash mexanizmi bilan bog'liq bo'lgan muammolar taniqli mashhur klassik iqtisodchi olimlar A. Smit, D. Rikardo asarlarida, rossiyalik iqtisodchi olimlardan E. Voznesenskiy, L.A. Drobozina, V.M. Radionova, G.B. Polyak, V.N. Semenev,

V.F. Stolyarov, V. Sengachov, D.G. Chernik kabi ko'pgina etakchi olimlarning ilmiy ishlarida sezilarli darajada ahamiyat berilgan.

Shuningdek, O'zbekiston iqtisodchi olimlari va amaliyotchi mutaxassislari, K. Yax'yoev, A. Abduqodirov, E. Gadoev, Q. Bazarov, O. Norqobulov, T. Malikov, O. Olimjonov, P.J. Jamolov Q. To'qsonovlarning ilmiy ishlarida ham yoritib berilgan. Shu taraflama mazkur izlanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiliklari shundan iboratki, soliq siyosati strategiyasi va taktikasi har tomonlama tahlil qilinib, ana shu tahlil asosida aniqlangan muammo va kamchiliklarni bartaraf etish, shuningdek korxona va tashkilotlar zimmasidagi soliq yukini kamaytirish va shu orqali korxona va tashkilotlar rentabelligini oshirishning asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilgan.

- davlat byudjeti daromadlar man'baini shakllantirishda soliqlarning iqtisodiy mohiyati, mazmuni va ob'ektiv zarurligini asosli ravishda o'rganildi;
- davlat byudjeti daromadlar man'baini shakllantirishda soliq siyosatining roli va ahamiyatini yoritildi;
- byudjetni daromadlar man'baini shakllantirishda mahalliy soliq salohiyatini baholash mexanizmi va undagi muammolarni aniqlandi;
- soliq siyosatini tashkil qilishning xorijiy mamlakatlar tajribalarini o'rganildi;
- byudjetni daromadlar man'baini shakllantirishda mahalliy soliq salohiyatini baholash mexanizmining samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berildi.

Bitiruv malakaviy ishning asosiy amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari respublikamizda amalda bo'lgan soliq siyosati strategiyasi va taktikasini yanada takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari bu ilmiy ishimiz hozirgi kunda eng dolzarb muammolar echimlarini hal etishga bag'ishlangandir.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va tarkibi. Ushbu bitiruv malakaviy ishi kirish, xulosa, va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar, ilovalar qismidan tashqari uch bobdan iborat bo'lib, bu boblarda 7 ta savol mujassamlashgan.

I BOB. Davlat byudjetining daromadlar man'bai ta'minlashda soliqlarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

1.1. Davlat byudjeti daromadlar man'bai shakllantirishda soliqlarning nazariy asoslari

Iqtisodiyotimiz barqarorligini ta'minlash yo'lida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni olib borishda jumladan, Xalq manfaatlariga mos bulib tushadigan mustakil iqtisodiy siyosat har qanday davlatning erkin rivojlanishida majburiy shart xisoblanadi. Aynan shunday siyosatni ezigulik bilan amalga oshirib borish,

Soliq siyosati amalga oshirilishi natijasida byudjet daromadining barqaror safarbarligini ta'minlashdek vazifaning bajarilishi printsipial ahamiyatga egadir. Bu vazifaning bajarilishi davlat moliyaviy ahvolining mustahkamligidan dalolat beradi, davlat zimmasiga yuklangan majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilishiga moliyaviy zamin yaratadi, byudjet sohasini uzluksiz moliyalashtirishda muammolar paydo bo'lmaydi, davlat o'zining funktsiyalarini to'liq va o'z vaqtida bajarish imkoniga ega bo'ladi va aksincha, soliq siyosatini amalga oshirish natijasida byudjet daromadlarining barqaror safarbarligini ta'minlash vazifasining bajarilmasligi juda yomon oqibatlariga olib kelishi mumkinligi shundoq ham ayondir.

Ikkinchi tomondan, soliq siyosati yuridik shaxslar uchun zarur bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirishga rag'batlantirishi ham kerak. Bu erda gap soliq siyosatini amalga oshirish natijasida, eng avvalo, respublikamiz ichki bozorining ehtiyojlarini to'laroq qondirishga xizmat qilishi kerak. Undan tashqari, soliq siyosati strategiyasi umumiy tarzda respublikamiz uchun zarur bo'lgan yoki respublikamizda hamda halqaro talabga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirishga rag'batlantirishi kerak.

Mustaqil moliyaviy siyosatni respublikaning byudjet tizimini mustahkamlash, byudjet daromadlarini to'ldirishni ta'minlaydigan va amaliy faollikni rag'batlantiradigan izchil soliq siyosatini o'tkazish yo'li bilan shakllantirish zaruriyati vujudga kelmoqda.

Mamlakat byudjetining tarkibi avvalo uning davlat qurilishiga bog'liq. Unitar tizimga ega bo'lgan mamlakatlarda, byudjet tizimi bamisoli ikki qavatli qurilmaga-davlat byudjeti va mahalliy byudjetlarga ega buladi. Federativ tizimga ega bo'lgan mamlakatlarda oraliq bug'inlar-shtatlar, o'lkalar va ularga muvofiq ma'muriy tuzilmalarning shtatlari mavjud.

Prezidentimiz o'z ma'ruzasida "2015-yilda amalga oshirgan keng ko'lamli, uzoqni ko'zlagan islohotlarni hayotga tatbiq etish erkin tadbirkorlikka keng imtiyoz va preferensiyalar yo'lini ochib berish, investitsiyalar, avvalo, chet el investitsiyalarining hajmini oshirish va joriy etish iqtisodiyotimizning barqaror o'sish sur'atlarini va uning makroiqtisodiy mutanosibligini ta'minlash bo'yicha o'z ijobiy ta'sirini berdi, desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hamon davom etayotganiga qaramasdan, hisobot yilida yalpi ichki mahsulot 8 foiz, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 8 foiz, qishloq xo'jaligi mahsulotlari qariyb 7 foiz, qurilish-montaj ishlari hajmi salkam 18 foizga oshdi.

Yillik byudjet yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,1 foiz profitsit bilan bajarildi. Inflatsiya darajasi 5,6 foizni tashkil qildi, ya'ni prognoz ko'rsatkichlari doirasida bo'ldi.

Xalqaro miqyosda katta nufuzga ega bo'lgan Jahon iqtisodiy forumi reytingiga ko'ra, O'zbekiston 2014-2015-yillardagi rivojlanish yakunlari va 2016-2017-yillarda iqtisodiy o'sish prognozlari bo'yicha dunyodagi eng tez rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy olgani albatta barchamizga mamnuniyat yetkazadi.

Bundan tashqari, 2015-yilda mamlakatimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ga a'zo davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash sohasida Mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishgani uchun beriladigan mukofotiga sazovor bo'lgan 14 ta davlatdan biri sifatida e'tirof etildi.

O'tgan yili bank tizimini yanada mustahkamlash, banklarning kapitallashuv darajasini oshirish va investitsiyaviy faolligini kengaytirish ta'minlandi. Bank

tizimining jami kapitali 2014-yilga nisbatan 23,3 foiz ko‘payib, 7 trillion 800 milliard so‘mga yetdi. So‘nggi 5-yilda mazkur ko‘rsatkich 2,4 barobar o‘ydi. Bank tizimi kapitalining yetarlilik darajasi qariyb 24 foizni tashkil qildi. Bu umumiy qabul qilingan xalqaro standartlardan 3-marta, bank likvidligi esa eng yuqori ko‘rsatkichlardan 2-marta ko‘pdir.

Jahon miqyosida savdo-sotiq ishlarining o‘shish sur‘ati sezilarli darajada sustlashgani, eksport qilinadigan eng muhim tovarlarga nisbatan tashqi talabning kamayishi va narxlarning pasayishiga qaramasdan, biz tashqi savdo aylanmasida ijobiy saldogga erishdik. Bu esa davlatimizning oltin-valyuta zaxirasini oshirish imkonini berdi.

Davlat qarzi darajasining pastligi, ya‘ni yalpi ichki mahsulotga nisbatan 18,5 foizdan oshmagani ham mamlakatimizda erishilgan ijobiy natijalar va makroiqtisodiy barqarorlik mustahkamlanayotganidan dalolat beradi.

O‘ta og‘ir va murakkab vaziyatda qo‘lga kiritilgan bunday yutuq va marralar avvalo chuqur va atroflicha o‘ylangan siyosatning natijasi bo‘lib, ularning zahirida mehnatkash, mard va matonatli xalqimizning qahramonona mehnati mujassam ekanini ko‘ramiz.²

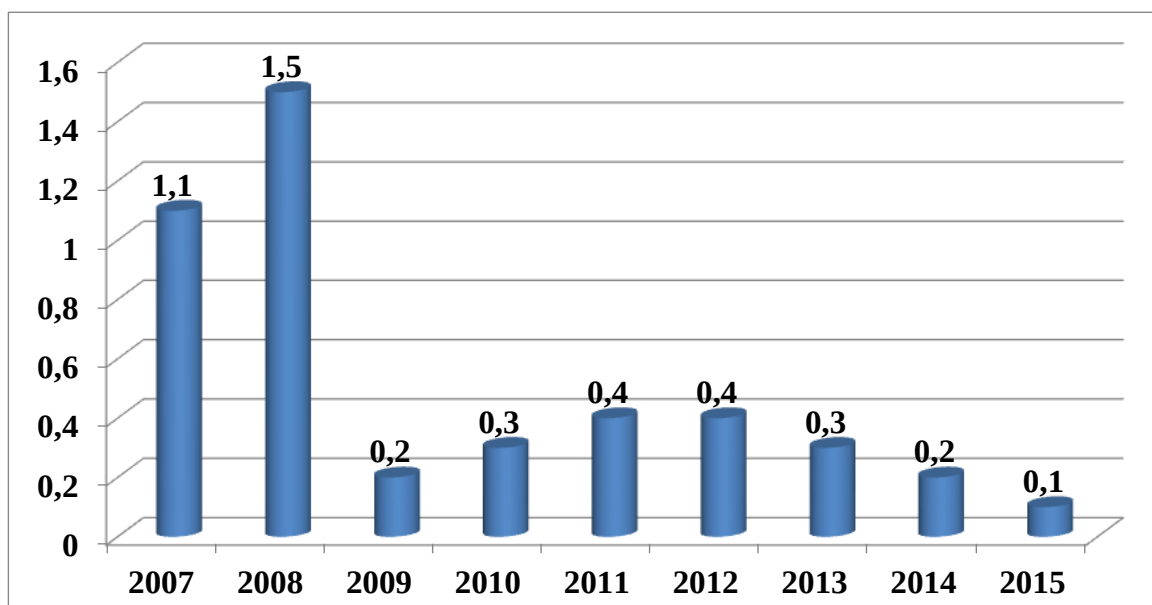
Diagrammadan ko‘rinadiki, 2005-2008 yillar davomida esa davlat byudjeti taqchilligiga barham berib, davlat byudjeti profitsitini 0,1 foizdan 1,5 foizga qadar oshirishga erishildi. Keyingi yillarda mazkur jarayonlarga ham jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi o‘zining salbiy ta‘sirini ko‘rsatishiga qaramasdan, byudjet profitsitini saqlab qolishga erishilmoqda. Xususan, juda murakkab kechgan 2014 va 2015 yillarda ham maqsadga muvofiq yo‘naltirilgan chora-tadbirlar natijasida byudjet daromadlari uning harajatlaridan ortish hajmi YaIMning 0,2 dan 0,1 foizi darajasida bo‘lishiga erishildi. Umuman olganda, davlat byudjeti sohasidagi bunday natijalarni qo‘lga kiritishda mamlakatimiz iqtisodiyotini bosqichma-bosqich o‘zgartirish va erkinlashtirish, ilgari davlat zimmasida bo‘lgan bir qancha

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruzasi

vazifalarning xususiy sektorga o'tkazish orqali davlat byudjeti harajatlarini optimallashtirish, yangi sanoat yo'nalishlarining rivojlantirilishi hamda xususiy sektor moliyaviy holatining mustahkamlanishi, shuningdek, uning mamlakat iqtisodiyotidagi roli va ulushining ortishi kabi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

1-diagramma

Davlat byudjeti ko'rsatkichlarining bajarilish darajasi, foizda³.

Bundan kelib chiqadigan dastlabki xulosa, soliq siyosati moliyaviy siyosatning hayotga tatbiq etilishi ko'p jihatdan, soliq siyosati strategiyasining muvaffaqiyatiga bog'liqdir. Shuning uchun ham bu erda haqli ravishda mamlakatimizda mustaqil moliyaviy siyosatni «soliq siyosatini o'tkazish yo'li bilan shakllantirish degan fikr bildirilmoqda. Bir vaqtning o'zida mustaqil moliyaviy siyosatni amalga oshirishda soliq siyosati strategiyasining oldiga qo'yilishi lozim bo'lgan vazifalar ham shu joyning o'zida o'z aksini topgan. Bu vazifalar quydagilardan iboratdir:

- respublikaning byudjet tizimini mustahkamlash;
- byudjet daromadlarini to'ldirishni ta'minlash;

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi

- amaliy faollikni rag'batlantirish.

Agar yurgizilayotgan soliq siyosati strategiyasi ana shu uch vazifani bajarish imkonini bersa, uni sira ikkilanmasdan izchil soliq siyosati taktikasi deb hisoblash va u mustaqil moliyaviy siyosatni shakillantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega deb qayd etish mumkin.

1. Soliq tushumlari tarkibini tubdan o'zgartirish.

Yangi soliq siyosati doirasida dastlabki vazifaning bu tarzda qo'yilishi amaldagi soliq tushumlarining tarkibi zamonaviy davrning talablariga etarli darajada to'liq javob beraolmayotganini ko'rsatmoqda. Soliq tushumlarini tubdan o'zgartirish, bir tomondan, saqlanib qolishi mo'ljallanayotgan soliq tushumlarining o'zaro nisbatini ancha o'zgartirishni talab qiladi.

2. Resurslar, mol-mulk solig'ining rolini oshirish.

Qo'yilgan bu vazifa birinchi vazifaning mantiqiy davomi hisoblanadi. Chunki resurslar va mol-mulk solig'ining rolini oshirish sari yuz tutish, o'z navbatida, soliq tushumlari tarkibining o'zgarishiga olib keladi. Boshqa bir tomondan resurslar va mol-mulk solig'ining rolini oshirish to'g'risida aniq vazifa belgilangan ekan, bu narsa bizning sharoitimizda hamon resurslar va mol-mulkdan etarli darajada samarali va oqilona foydalanib kelinmayotganini bildiradi. Bu erda resurslar va mol-mulk solig'ini rolini oshirishdan ko'zlangan maqsad ana shu soliqlar yordamida ulardan samarali va oqilona foydalanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishdir.

3. Jismoniy shaxslardan soliq undirilishining progressiv tizimini joriy etish.

Yangi soliq siyosati strategiyasi doirasida bu vazifaning qo'yilishi jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar mexanizmida bir necha kamchiliklarning borligi, amaldagi soliqqa tortish mexanizmi jismoniy shaxslarning faollik darajasini oshirishga etarli darajada ta'sir ko'rsatmayotganligi, bu mexanizmni davr talabidan kelib chiqqan holda takomillashtirishning zarurligi bilan belgilanadi. Gap bu erda jismoniy shaxslar daromadlarining ortib borishi bilan to'lanadigan soliq summalarining ham ortib borishi to'g'risida emas, balki ulardan soliq undirishning ilg'or tizimini joriy etish to'g'risida ketayapti. Bu ilg'or tizimining joriy etilishi

jismoniy shaxslar va byudjetning manfaatlariga baravar mos kelishi, jismoniy shaxslarning mehnat faoliyatini faollashtirish va o'z mehnat faoliyatini faollashtirish va o'z mehnatlarining natijalaridan manfaatdorligini oshirishga olib kelmog'i lozim.

Aholini kuchli ijtimoiy himoya qilish siyosatini ya'ni to'g'ri soliq siyosatisiz amalga oshirishning iloji yo'qligi qayd etilyapti.

Shu o'rinda davlat byudjeti daromadlarining yuksalishi soliqlarning o'z vaqtida kelib tushishi korxonalar, jumladan kichik biznes va xususiy tadbirkorlarning faoliyatiga chambarchas bog'liqdir.

Respublikamizning iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy mustaqilligi, xalqining faravon turmush darajasi, qolaversa mehnat resurslarining ish bilan bandlik darajasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivoji bilan bog'liqdir. Bu holat esa korxonalarning iqtisodiy erkinligini rag'batlantirish darajasining rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Istiqbolda iqtisodiyot tarmoqlarida ham o'zgarishlar yuzaga keladi. Bu holat ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi asosida ro'y beradi.

Umumiy sanoat mahsulotini ishlab chiqarishda istiqbolda o'zgarishlar sanoat sohasiga talab natijasida sodir bo'ladi, shuningdek qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi kichik korxonalarning rivojlanish hisobiga bu soha yanada yuksaladi. Savdo aylanmasining to'liq muvofiqlashuvi natijasida bu sohada ko'rsatkich ulushi pasayishi sodir bo'ladi.

Mahalliyning mashinasozlik va metallga ishlov berish, engil sanoat, ayniqsa, trikotaj, tikuvchilik buyumlari tayyor mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan sohalarida kichik biznesning o'рни va ulushi etarli darajada emas. Vaholanki barcha sohada ishlab chiqarish faolligi tenglashsa, ijobiy natijalarga erishamiz.

Respublikamizda kichik korxonalar tomonidan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishning o'sishini yaratilgan imkoniyatlardan faollik bilan foydalanish evaziga ta'minlash mumkin. Bizning hisoblarimizga ko'ra, 2015 yilga borib, respublika bo'yicha kichik biznesning ishlab chiqarilgan YaIM hajmidagi ulushini 66,1 foizga etkazish Xorazm viloyati bo'yicha esa bu ko'rsatkichni 81.9 foizga

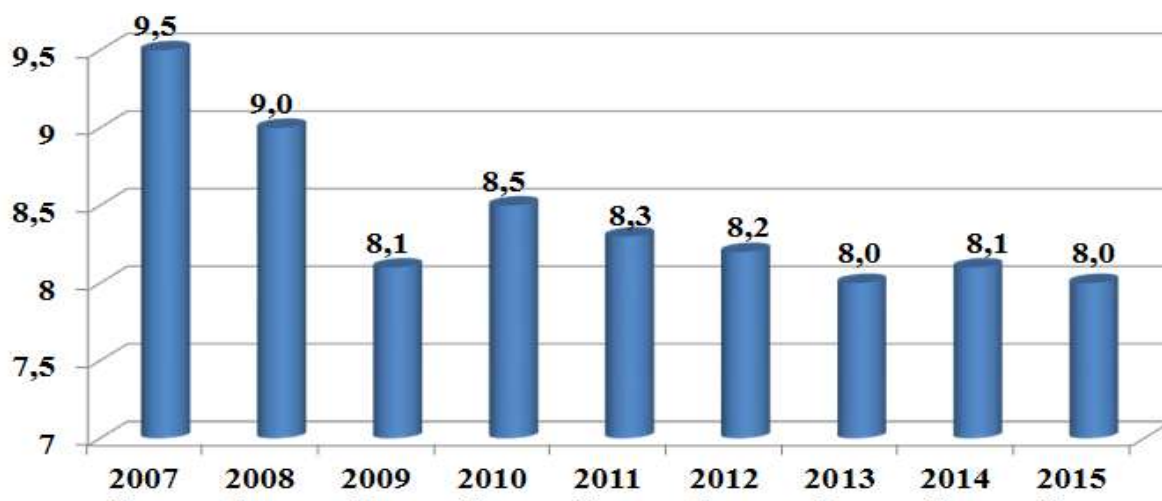
etkazish ko'zda tutilgan, kichik tadbirkorlik korxonalarining yillik mahsulot ishlab chiqarishining o'sishi 2,5 foizdan kam bo'lmagan holatdagina amalga oshadi⁴.

Soliq siyosatining turli makroiqtisodiy modellardagi nazariy asosini, 1936 yili ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keyns iqtisod fanining butun bir yo'nalishiga-keynschilikka «hayot» bergan va «Bandlik, foiz va pullar umumiy nazariyasi» degan kitobni nashr etgan. Xozirgi keynschilik quydagi nazariy xulosalarga tayanadi:

1.Tovar va resurslar bozorlarida nomukammal raqobat hukum suradi. Binobarin, narxlar pasayish tomon qayishqoq emas: talab kamayganda ishlab chiqaruvchilar o'z mavqelaridan foydalanib, narxlarni avvalgi darajada ushlab turadilar. Narxlar asosan resurslar bozorlari monopollashtirish yuqori darajadaliigi tufayli pasaymayapti.

2-diagramma

O'ZBEKISTONDA 2007-2015 YILLARDA YaLPI IchKI MAHSULOTNING O'SISHI DINAMIKASI, foizda⁵

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzalari.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning 2007 -2015 yillarda yilning asosiy yakunlari va O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzalari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2. Resurslar narxining tovarlar narxining o'zgarishlaridan orqada qolishi mehnat bozori va sanoat bir qator xom ashyo tarmoqlari (neft va gaz qazib olish) monopollashtirishning yuqori darajadali natijasidir. Shuning uchun narxlar umumiy darajasi o'sganda jamuljam taklifning miqdori o'sadi, pasayganda esa kamayadi.

3. Iqtisodiyot tushkunligi sharoitida ishlab chiqarishni o'stirishga narxlarni anchagina hajmda o'stirishsiz erishib bo'lmaydi (chunki ommaviy ravishda ishsizlik va ishlab chiqarish quvvatlarini to'liq band qilmaslik mavjud). To'liq bandlikka erishilganda taklifning o'sishiga erishib bo'lmaydi: mehnat resurslarini tarmoqlar o'rtasida qayta taqsimlash mumkin, lekin bunda ishlab chiqarishning umumiy hajmi ko'paymaydi.

Makroiqtisodchilar jamg'arishlarga, import tovarlarga oid soliq va harajatlarga ham e'tibor qaratishlari kerak. Mikro ma'lumotlarining o'zgarishi bilvosita jamuljam talabga ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi, masalan, import tovarlari narxining qimmatlashuvi ko'pincha mamlakat mahsulotiga talabning o'sishiga olib keladi. Soliqlarning ko'payishi, aksincha, investitsiya va iste'mol harajatlarini qisqartirishga qodir.

4. Pul iqtisodiyotda muhim rol o'ynamaydi. Biroq muomalada pul miqdorining o'zgarishi foiz stavkasiga ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida investitsiyalar hajmini o'zgartiradi. Muomalada pul massasining o'sishi natijasida foiz stavkasi kamayadi, bu esa tadbirkorlarning investitsiyalarga bo'lgan talabni rag'batlantiradi. Pul massasi qisqarganda teskari jarayonlar yuz beradi. Shunday qilib, pul massasi ko'payganda nafaqat narxlar o'sadi, balki haqiqiy ishlab chiqarish kengayadi ham, narxlar va haqiqiy YaMM darajalari o'sishining nisbati iqtisodiyot jamuljam taklif egri chizig'ining qanday kesimda joylashishiga bog'liqdir. Agar chuqur tushkunlik ko'zga tashlansa, ishlab chiqarishning o'sishidan ancha ahamiyatli bo'ladi. Agar haqiqiy vaziyat to'liq bandlik holatiga yaqin bo'lsa, narxlarning o'sishi ishlab chiqarishning o'sishidan ildamlab boradi.

5. Ishsizlik va inflyatsiyaga qarshi kurashish uchun davlat iqtisodiy jarayonlarga faol aralashishi kerak.

Ta'sir ko'rsatishning asosiy vositasi soliq siyosati strategiyasidir. Soliqlar davlat harajatlarini o'zgartirarkan, davlat jamuljam talabga ta'sir ko'rsatadi. Tushkunlik vaqtida davlat byudjeti kamomadini ishlatish lozim. Yuksalish vaqtida byudjet kamomadini qisqartirish lozim. Byudjet siyosati bilan bir qatorda avtomat byudjet siyosati iqtisodiyotning tsiklik ikkilanishlarini so'ngidiradigan, ichiga qurilgan barqarorlashtirgichlar tizimiga amal qiladi. Mavjud qonunlarga muvofiq byudjetni o'z holicha byudjet siyosatiga hech qanday ongli o'zgarishlarsiz bajarish iqtisodiyotni barqarorlashtirishga qodir bo'ladi. Iqtisodiy tushkunlik paytida davlat ongli ravishda byudjet kamomatlari siyosatini o'tkazadi (harajatlarni kengaytiradi va soliqlarni kamaytiradi). Biroq byudjet kamomatlari ishlab chiqarishni qisqartirish sharoitida avtomatik ravishda ham yuzaga keladi. Birinchidan, soliq tushumlari hajmi pasayadi, daromad kamayadi, oqibatda, ulardan kamroq soliqlar to'lanadi. Ikkinchidan, ijtimoiy ehtiyojlarga (ishsizlik, kambag'allik nafaqalar va hokazo) va ehtimol, zarar ko'ruvchi korxonalar uchun dotatsiyalarga (agar bu narsa qonunlarda ko'zda tutilgan bo'lsa) davlat harajatlari avtomatik ravishda oshadi. Yuksalish davrida teskari jarayonlar yuz beradi: soliq tushumlari o'sadi, ijtimoiy harajatlar va dotatsiyalar esa pasayadi.

Soliqqa tortish tizimining harakteri katta ahamiyat kasb etadi: agar soliqqa tortish shkalasi progressiv bo'lsa, unda daromadlarning o'sishi ushbu daromadlarga solinadigan soliq stavkasining ko'payishiga olib keladi, joylashtirilgan barqarorlashtirgichlar esa yanada ta'sirchang bo'ladi

Pul-kredit siyosatidan «inflyattsiya to'liq band bo'lish» ga erishish uchun ham foydalanish mumkin: muomalada pul miqdorining o'zgarishi foiz stavkasiga ta'sir ko'rsatadi, natijada investitsiyalar hajmi-jamuljam talabning eng muhim elementi hisoblanadi. Bunda muomalaning tezlanish miqdori pul taklifining o'zgarishiga teskari yo'nalishda o'zgaradi, bu esa narxlarga salbiy ta'sirni kamaytiradi. Keynschilar, muomalada pul miqdorining o'zgarishi narxlarning umumiy darajasiga kam ta'sir etadi, chunki pul massasining o'sishi yoki kamayishi pul muomalasi tezligining tegishlicha kamayishi yoki o'sishi bilan kompensatsiyalanadi.

Biroq pul-kredit siyosati soliq siyosatiga qaraganda ancha samarasizdir:

Birinchidan, investitsiyalarga talab foiz stavkasiga juda oz bog'liq bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan pul muomalasining tezligi barqaror emas va uni oldindan aytib bo'lmaydi, mazkur miqdorning to'satdan o'zgarishi Markaziy bankning sa'y-harakatlarini yo'qqa chiqarishi mumkin.

70-80 yillarda yangi klassik yo'nalishdagi iqtisodiy maktablarning xukumron mavqeylari tiklana boshladi. Ularning paydo bo'lishi asosan keynschilikning bir qator muammolarini xal qilishni uddalashga, avvalo inflyatsiyaga qarshi kurashga noqobilligi bilan boshlangan. Keynschilikning nazariy xulosalariga birinchi bo'lib M.Fridmen boshchiligida monetaristlar muqobil ta'riflarni taklif etishdi.

Hozirgi monetaristik makroiqtisodiy model quydagi tamoyillardan kelib chiqadi:

1.«Sof» kapitalizm sharoitida bozorlarda mukammal raqobat xukum suradi. Biroq davlatning aralashuvi (eng kam miqdordagi ish xaqini belgilash, kasaba uyushmalarini himoya qilish, dotatsiyalar berish va h.k.) erkin bozor imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa makroiqtisodiy barqarorsizlikni keltirib chiqaradi.

2.Bozorning nomukammalligi tufayli qisqa muddatli davrda jammuljam taklifning miqdori narxlarning umum darajasi o'zgarishga bog'liq bo'ladi. Resurslar narxlari umumiy darajasi o'sishdan orqada qoladi, chunki resurslar (ayniqsa mehnat) bozorida narxlar ancha qayishqoq, odatda uzoq muddatlarga tuziladigan ilgari imzolangan kontrakt va shartnomalar amal qiladi.

Erkin bozor va xususiy tadbirkorlikning o'zi kapitalistik xo'jalikni bo'ron holatidan chiqarishga va uning yuksalishini ta'minlashga qodir. Davlat o'zining iqtisodiyotiga aralashuvini faqat pul tizimini normal holatda ushlab turish bilan cheklashi kerak. Davlatning qolgan barcha harakatlari ishchilar ahvolini yomonlashtirishga, kishi erkinligini cheklashgagina qodir. Pul-kredit siyosati YaMM miqdorini o'zgartirishning g'oyatda qudratli vositasidir. Qisqa muddatli

davrda muomalada pul o'sishi bilan iqtisodiy faollik o'rtasida bevosita bog'liqlik kuzatiladi. Biroq faol pul-kredit siyosati siyosiy iqtisodiyot uchun xavflidir. Tushkunlik paytida o'tkaziladigan arzon pullar siyosati faqat 6-9 oydan keyin natija beradi. Bu vaqtga kelib iqtisodiyotda yuksalish boshlanishi mumkin. Natijada Markaziy bank harakatlari inflyatsiyani kuchaytiradi.

Shunday qilib, ikki asosiy maktabning soliq siyosati strategiyasining samaradorligiga munosabati bir-biridan keskin farq qiladi: «Keynschilar uchun u, makroiqtisodiyotni barqarorlashtirishning birdan-bir ishonchli usuli hisoblansa. Monetaristlar esa uni amalga oshirish hech qanday ijobiy samara bermaydi deb hisoblaydilar».

Keynschilik, monetarizm maktabini jamuljam talab nazariyalariga kiritish mumkin: ular tadqiqotchining asosiy ob'ekti - jamuljam bozor talabi va uni belgilovchi omillardir. 70-80 yillar chegarasida «taklif iqtisodiyoti maktabi» paydo bo'ldi, u talabga emas, balki taklifga asoslanadi. Mazkur maktab vakillarining fikricha, bozor iqtisodiyotini sog'lomlashtirish uchun individumlarning harakat qilish motivlarini faollashtirish zarur, bu esa ishlab chiqarishni o'stirish va sarmoya jamg'arishga imkon yaratadi. Shunday qilib, asosiy e'tibor mikrodarajaga qaratiladi: taklifga ta'sir ko'rsatuvchi omillar o'rganiladi.

«Mazkur maktab vakillari faol soliq siyosat strategiyasining xavfli ekanini uqtiradilar» Davlat byudjeti kamomadining ko'payishini, keynschilar fikricha esa, - ishlab chiqarish va narxlarni o'stirish (agar davlat harajatlari pul emissiyasi bilan birga borsa) keltirib chiqaradi. Davlat harajatlari bilan soliqlar o'rtasidagi farqning ko'payishi siqib chiqarish effektini tug'diradi: hukumat tomonidan pulga bo'lgan talabning ko'payishi ssuda foizi stavkasini oshiradi va xususiy investitsiyalar hajmini kamaytiradi. Lekin davlat sektori o'z tabiatiga ko'ra xususiy sektorga qaraganda kamroq samarador, shuning uchun ishlab chiqarishning umumiy hajmi pasayadi.

Soliq stavkalarini belgilashda optimumni aniqlash muammosini hal etarkan, maktab vakillaridan biri bo'lgan soliq siyosati A.Laffer shunday bir egri chiziqni tasvirladi, unga ko'ra soliq stavkasining o'sishi albatta davlat byudjetiga

tushumlarning ko'payishini anglatishi shart emas. Aksincha, muayyan chegaralar mavjud bo'lib, ulardan tashqarida stavkaning o'sishi byudjetga tushumlarning qisqarishiga olib keladi, chunki yuqori miqdordagi soliqlar xo'jalik faoliyatiga rag'batlarni yo'qotadi va ishlab chiqarish hajmlarini, binobarin, soliqqa tortiladigan daromadlarning ham qisqarishiga olib keladi. Shunga muvofiq, muayyan hollarda stavkalarining pasayishi nafaqat ishlab chiqarishni o'stirishga, balki hatto byudjetga soliq tushumlari ko'payishiga ham olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqqan holda bu bo'limni yakunlar ekanmiz demak, xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekiston Respublikasida soliq siyosati strategiyasi va taktikasi o'rtasida uzviylik mamjud bo'lib, to'g'ri, ilmiy asoslangan soliq siyosati strategiyasi, soliq taktikasining qisqa muddatlarda bajarilishiga va buning natijasida esa davlat byudjetining moliyaviy resurslar bilan ko'proq ta'minlanishiga shuningdek, mamlakatimiz aholisining yaxshi turmush kechirishiga olib keladi.

1.2. Davlat byudjeti daromadlar man'baini shakllantirishda soliq siyosati va uning ta'siri.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi soliq tizimining qanday sharoitlarda vujudga kelganligi ham esdan chiqmasligi kerak bozor toifasidagi iqtisodiyotda soliqlar va soliq tizimi bozorning eng asosiy instrumenti hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat boshqaruvining barcha darajalarida olinadigan soliqlar byudjet jam daromadlarining 90-95 foizni shakllantiradi. Ana shu munosabat bilan soliq tizimini shakllantirish, soliqlarni to'plash va ulardan foydalanish mexanizmini yaratish alohida ahamiyat kasb etadi.

Amaldagi yangi soliq tizimi tuzilishi tamoyillari va tarkibiy qisimlarga ko'ra butun jahon amaliyotida keng tarqalgan soliq tizimini aks ettirgan. Yangidan joriy etilgan qo'shilgan qiymat solig'i va aktsizlar bekor qilingan oborot solig'i va sotuvdan olinadigan soliq singari egri (bilvosita) soliqlar hisoblanib, ular o'zlarining mohiyatiga ko'ra iste'molga solinadigan soliqlardir. Chunki bu soliqlar bilan iste'molchilar tomon yuz tutgan mahsulotlar va xizmatlar soliqqa tortiladi.

Oxirgi iste'molchi bu erda faqat shaxs sifatida maydonga chiqmasdan, balki bu soliqlarni to'lovchilari bo'lib noishlab chiqarish sohasidagi iste'molchilar ham hisoblanadi. Qo'shilgan qiymat solig'i va aktsizlar bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan juda ko'p mamlakatlarda o'zlarini faqatgina byudjetning samarali fiskal instrumentlari sifatida namoyon etib qolmasdan, balki barcha tadbirkorlar uchun xo'jalik yuritishda teng sharoitlar yaratib beradigan vosita sifatida ham yaqqol ko'rinadi. Rivojlangan mamlakatlar uchun rivojlangan soliq tizimi harakterlidir. Masalan, Germaniyada 50dan ortiq turli soliqlar mavjuddir. Amalda nima sotilayotgan bo'lsa, o'shandan ma'lum foizi davlat ixtiyoriga o'tkaziladi. Xorijdagi soliqlarni rang-barangligi davlat organlariga har bir soliq to'lovchi (yuridik va jismoniy shaxs) ustidan va ishlab chiqarish, muomala, taqsimlash va iste'mol ustidan nazorat qilish imkonini beradi. So'ngi yillarda soliq tizimlarida sodir bo'lgan o'zgarishlar quydagilardan iboratdir:

1.Juda ko'p mamlakatlarda daromad solig'i eng muhim soliq hisoblanib, u keng aholi qatlami orasida ommaviy soliqqa aylangandir. Ko'pgina mamlakatlarda amal qilib kelgan shedulyar soliq undirish qulay va tejamli bo'lgan global soliq bilan almashtirildi.

2.O'z ahamiyatiga ko'ra ijtimoiy sug'urtaga badallar davlatning ikkinchi muhim soliq daromadi hisoblanadi. Bu maqsadli soliq bo'lib, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishga mo'ljallangandir. Ijtimoiy sug'urta badallari jismoniy shaxslardan soliq chegirmalari inobatga olinmagan holda ularning daromadlaridan propotsional stavkalarda olinsa, yuridik shaxslardan esa ish haqi fondiga nisbatan foizda olinadi. Bir vaqtning o'zida stavka qo'llaniladigan maksimal badal yoki maksimal daromad ham belgilanadi. Ko'pgina mamlakatlarda ijtimoiy sug'urta badallarining tushib turish sur'atlari boshqa soliqlarga tegishli bo'lgan shu ko'rsatkichlardan yuqoriroqdir.

3.Yuridik shaxslardan olinadigan muhim soliq sifatida hamon korporatsiyalarning foydasidan olinadigan soliq qolayotir. Bu soliq foydadan imtiyozlar chegirilgandan so'ng joriy yildagi soliqqa tortiladigan foydadan olinadi. Soliqning stavkasi propotsional bo'lib, oxirgi yillarda tadbirkorlik faoliyatining

manfaatlarini hisobga olgan holda birmuncha pasaytirildi. Umumiy ko'rinishda yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortish daromadlarni soliqqa tortishga nisbatan ancha pastdir. Yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarning qonunchiligi investitsiyalarni soliqqa tortishda qulay sharoitlar yaratishni ko'zda tutgan. Bu mamlakatlarda investitsion soliq kreditiga amal qilinib, tezlashtirilgan amortizatsiya qo'llanib, bu narsa xususiy kapital qo'yilmalarining o'sishini ta'minlamoqda.

4.Undirilishining engilligi va oddiyligi uchun xorijiy mamlakatlarga egri (bilvosita) soliqlar keng tarqalgandir.

Soliqlarni ob'ekti va iqtisodiy mohiyati buyicha guruhlanadi. Soliqlarni bu tartibda guruhlash iqtisodiyotga ijobiy va salbiy ta'sirlarini o'rganishning ilmiy va amaliy uslubdir. Soliqlar soliqqa tortish ob'ektiga qarab 3 guruhga bo'linadi.⁸

1. Oborotdan olinadigan soliqlar.
2. Daromaddan olinadigan soliqlar.
3. Mol-mulk qiymatlaridan olinadigan soliqlar.

Oborotdan olinadigan soliqlarga QQS, aktsiz solig'i, bojxona va davlat bojlaridan olinadigan soliqlar kiradi. Lekin oborot tushunchasi bizning qonunchiligimiz buyicha ilgari dek mahsulot realizatsiyasi oborotdan emas, balki mahsulotlarni yuklab yuborgan qiymat bilan o'lchanadi. Yalpi tushumdan olinadigan yagona soliq ham oborotdan olinadigan soliqlarga kiradi.

Daromaddan olinadigan soliqlarga huquqiy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq savdo tashkilotlarning daromadidan soliqlari kiradi. Bu guruh soliqlariga sotsial infrastrukturani rivojlantirish solig'i ham kiradi.

Mol-mulk qiymatlaridan olinadigan soliqlarga: mol mulk solig'i, er solig'i, konlardan foydalanish solig'i va boshqalar kiradi.

Iqtisodiy mohiyatga qarab soliqlar to'g'ri va egri soliqlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqning huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi.

⁸ <http://www.soliq.uz>

Soliq yukini boshqalarga ortish holati bu erda bo'lmaydi. Soliqlarga hamma daromaddan to'lanadigan va barcha mulk soliqlari kiradi. To'g'ri soliqlarda to'g'ridan-to'g'ri daromaddan soliq to'langanligi uchun soliqlar stavkasini kamaytirilishi korxonalar daromadining ko'p qismini ularga qoldirib, investitsiya faoliyatini kengaytirish imkonini yaratib, bozor iqtisodiyotini rivojlantiradi. Bu soliqlarning stavkalari ko'paytirilsa, biznes imkoniyatlari kamaya borib, iqtisodiy rivojlanishni susaytiradi. Demak, bu guruh soliqlarning stavkalari to'g'ridan-to'g'ri bozor iqtisodiyoti bilan bog'liqdir. Egri soliqlarning huquqiy to'lovchilari mahsulot yuklab yuboruvchilardir. Lekin soliq og'irligining haqiqatan ham byujetga to'lovchilari tovarni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni haqiqiy soliq to'lovchilar bu erda yashiringan. Bu soliqlar tovar qiymati ustiga ustama ravishda qo'yiladi.

Bu soliqlarning ijobiy tomoni respublikada ishlab chiqarilgan tovarlarning chekkaga chiqib ketishini chegaralaydi, mamlakat ichida tovarlar ko'p ishlab chiqarilishga yordam beradi. Egri soliqlar oqali tovarlar qiymati oshirilmasa, bozorlarda ularning taqchilligi ortadi. Soliqlar stavkasini oshirilishi korxonalar faoliyatining moliyaviy yakuniga ta'sir etmaydi, ya'ni investitsion faoliyatni qisqartirmaydi. Bu soliqlarning yana bir tomoni muomaladagi ortiqcha pul massasini kamaytirib, inqirozni jilovlab boradi. Biroq bu soliqlar mehnatkashlar real daromadini pasaytiradi. Korxonalarda to'g'ri soliqlar stavkasini kamaytirish hisobiga berilgan imkoniyat ko'proq mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirib, tovarlar mo'l-ko'lligini ta'minlashi kerak.

Yuqorida aytib o'tilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizmini tashkil etib bir biri bilan o'zaro bog'langan. Umumiy soliq summasi o'zgarmagan holda birini stavkasini kamaytirish ikkinchisini stavkasini oshirishni talab etadi.

Soliqlar umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo'linadi. Soliqlarni umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo'linishi xukumat idoralarning respublika xukumati va mahalliy xukumatlarga bo'linishi asosidan kelib chiqadi. Har bir hokimiyat idoralari o'zlarining bajaradigan muhim vazifalaridan kelib chiqib, o'z byudjetiga va uni ta'minlaydigan soliqlarga ega bo'lishi kerak. Umumdavlat soliqlarining muhim xususiyati shundaki, respublika byudjetiga tushadigan

soliklardan mahalliy byudjetlarini boshqarib borish uchun ajratma sifatida tushishi mumkin. Agar kelgusi yili mahalliy byudjetlarning o'z manbalari ko'payib qolsa, respublika soliklaridan ajratma berishni xojati qolmaydi. Respublika va mahalliy soliklar yagona mohiyatga ega bo'lib, byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan to'lovlardir. Mahalliy soliklar maxaliy xukumatlar bajaradigan vazifalariga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq biriktirib berilgan. Mahalliy xukumatlar asosan mehnatkashlarga yaqin bo'lganligidan ular ijtimoiy masalalarini maktab, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif, shahar va qishloqlar obodonchiligi kabi vazifalarni bajaradi. Lekin bu soliklar va yig'implar ularni byudjet harajatlarini 30-40 foizini qoplaydi, holos. Keyingi vaqtlarda mahalliy byudjetlar daromadlari salmog'ini 50-60 foizga etkazish kabi xukumat qarorlari mavjud. Mahalliy byudjetlar daromadlarini ko'paytirish eng dolzarb masalalardan birdir. Faqat o'z darodam manbaiga to'liq ega bo'lgan mahalliy xukumatlar o'z faoliyatlarini to'liq amalga oshirishlari mumkin. Aks holda turli moliyaviy kamchiliklarga yo'l qo'yish ehtimoli bor. Mahalliy soliklarning muhim xususiyati shundaki ular faqat shu hududning byudjetiga tushadi. Boshqa byudjetlarga ajratmalar berilmaydi. Mahalliy byudjetlarning soliq va yig'implari kam bo'lganligidan bu byudjetlarning daromad va harajatlarini barqarorlashtirish ancha murakkabdir. Bu masalani echishda ilgari ko'rsatganimizdek, xududdan tushadigan soliklardan ajratmalar beriladi. Amaliyotda shu soliklardan mahalliy byudjetlarga ular byudjetini barqarorlashtirish uchun 100 foizgacha ajratma bermasdan turib subventsiya beriladi. Subventsiya yoki subsidiya uslublari esa mahalliy xukumatlarning respublika xukumatiga murojat etish lozimligini bildirib, ularni o'z mahalliyidagi soliklar to'liq undiriishi qiziqitirmaydi, ulardagi boqibeg'amlik fazilatini kuchaytiradi. Mahalliy xukumatlar o'z xoxishlaricha soliq va yig'implar kiritish huquqiga ega emas. Soliq Kodeksida ko'rsatilgan soliklarni o'z xududlarida qo'llash yoki qo'llamaslik huquqi bor. Undan tashqari, mahalliy soliklar va yig'implardan byudjetga tushgan summa atrofida soliq to'lovchilarga imtiyozlar huquqiga ega. Mahalliy soliklar va yig'implarning byudjetga to'liq tushishini tashkil qilish ularning zimmasidagi vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston soliq tizimi manbaiga qarab soliq huquqiy shaxslardan va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarga ajratiladi. Huquqiy shaxslardan olinadigan soliqlarga hamma egri soliqlar, korxonalar daromadiga soliq, konlardan foydalanganlik, suv resurslaridan foydalanganlik, savdo tashkilotlarning yalpi tushum solig'i, er solig'i, mol-mulk solig'i, kichik biznes uchun yagona soliq va boshqalar kiradi. Ba'zi soliqlarni ham huquqiy shaxslar, ham jismoniy shaxslar to'laydilar. Jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlarga daromad solig'i, er, mol-mulk, soliqlari kiradi. Huquqiy shaxslardan olinadigan soliqlar davlat byudjeti daromadlarining xal qiluvchi qismini (85-86 foizini) tashkil etadi. Bu soliqlarning muhim xususiyati naqd pulsiz korxonalar hisob schyotlaridan byudjet schyotlariga ko'chirib qo'yiladi. Jismoniy shaxslardan olinadigan ba'zi soliqlar naqd pulda undirilganligi uchun uni to'lash qiyin kechadi. Soliqlar yig'ish harajati ko'payib ketadi, chunki bu ish bilan maxsus tajribaga ega bo'lgan soliq inspektorlari shug'ullanadi, xujjatlar ko'p yoziladi. Jismoniy shaxslar soliqlari ichida eng yirigi fuqarolar daromadiga soliqdir. Bu soliq orqali fuqarolarning guruhlarini daromadlarini boshqarib borish imkoniyati yaratildi.

Umumiy jihatdan olib qaraganda mamlakatimiz soliq tizimini isloh qilishning bir necha soliq siyosati strategiyasi yo'llari mavjud, ular quyidagicha bo'lish mumkin.

- muvaffaqiyatli ravishda faoliyat ko'rsatayotgan va O'zbekiston sharoitiga yaqin bo'lgan g'arb mamlakatlaridan birining soliq tizimidan nusxa olish;
- o'tish davri iqtisodiyotiga moslashtirilgan soliq tizimlarining biridan foydalanish;
- iqtisodiy taraqqiyot yo'lidan muvaffaqiyatli ravishda ilgari borayotgan o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlar va rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasiga tayangan holda butunlay yangi soliq ishlab chiqarish. Chunki, O'zbekistonda hozirgi payitda amal qilib kelayotgan soliq tizimini tezda va tubdan o'zgartirishga qaratilgan har qanaday tadbir, mamlakat iqtisodiyotiga tuzatib bo'lmaydigan zarar etkazish mumkinligi, shubhasizdir.

Soliq sohasidagi islohotlarning strategik yo'nalishlarini Prezident – O'zbekiston Respublikasida davlat va ijroiya xokimiyatining boshlig'i belgilaydi hamda uning farmonlari bilan tasdiqlanadi. Farmonlarda qabul qilinayotgan qarorlarning maqsadli yo'nalishi, ularni ro'yobga chiqarish usullari belgilanadi. Prezidentimiz I.A.Karimov soliq tizimining quydagi vazifalarini ta'kidlab o'tgan. «Avvalo soliq tizimi o'ziga xos vazifani-fiskal, qayta taqsimlash va rag'batlantirish vazifasini to'la darajada bajarishi kerak». Bu erda soliq tizimining oldiga xos uch vazifaning qo'yilishi kerakligi ko'rsatilgan lekin bundan soliq tizimi faqat shu uch vazifani bajarishi kerak degan xulosa kelib chiqmasligi lozim, chunki soliq tizimi yuqoridagilaridan tashqari yana bir necha vazifalarni ham bajaradi masalan nazorat qilish, taqiqlash va boshqalar.

«Soliq tizimining eng muhim vazifasi ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy xom-ashyo, tabiiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan, to'plangan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishdir.» Oldingi fikrda soliq tizimining oldiga qo'yilgan o'ziga xos uch vazifaning uchinchisi rag'batlantirish deb ko'rsatilgan bo'lsa, bu erda ana shu rag'batlantirish bilan bog'liq bo'lgan vazifaga ancha aniq kiritilgan. Soliq tizimining oldiga qo'yilgan rag'batlantirish bilan bog'liq bo'lgan eng muhim vazifalarni uch guruhga bo'lish mumkin.

- ishlab chiqarishni rivojlantirishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish;
- moddiy xom ashyo, tabiiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish;
- to'plangan mol mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish.

Birinchi punktda ishlab chiqarishni rag'batlantirish to'g'risida gap ketayotgani yo'q, balki aynan ishlab chiqarishni rivojlantirishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish to'g'risida gap ketmoqda. Ana shu erdagi «rivojlantirish» so'ziga alohida urg'u berib qaralgan taqdirdagina fikrning asl mohiyatini to'g'ri idrok etish mumkin.

Amaldagi soliq tizimi barcha resurslardan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishi lozim. Bu erda resurslarning qanday shaklda bo'lishi printsiptial ahamiyatga ega emas. Bozor iqtisodiyoti barcha resurslardan har doim samarali foydalanishni taqozo etadi. Bu fikrdagi «samarali» so'ziga alohida e'tibor berilishi uning tub mohiyatini ochib berishga yordam beradi.

Soliq tizimining oldiga qo'yilgan rag'batlantirish bilan bog'liq bo'lgan eng muhim vazifalarning navbatdagisi to'plangan mol-mulkddan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishdir. Bu erda ham to'plangan mol-mulkning tegishli ekanligi printsiptial ahamiyatga ega emas. Soliq tizimi orqali, aksincha to'plangan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishga harakat qilaveradi. Davlatning bu sohadagi xatti-harakatini tabiiy ravishda qabul qilmoq lozim.

Soliq tizimini o'zgartirishda asos qilib olingan bosh tamoyil-korxonalar zimmasidagi soliq yukini keskin kamaytirishdir. Iqtisodchi-olimlar va amaliyotchi mutaxassislar, moliyachilar, soliq xizmati xodimlari va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning rahbarlari orasida juda ko'p munozaralarga sabab bo'layotgan masalalardan biri «soliq yuki» yoki «soliq og'irligi» masalasidir. Bu muammoga nisbatan bildirilgan fikrlarni bir necha guruhlariga bo'lish va unga munosabatni eng umumiy tarzda qisqacha qilib quyidagi ko'rinishlarda ifoda etish mumkin:

- soliq yuki haddan ziyod og'ir;
- soliq yuki shu kecha-kunduzning talablari darajasida belgilangan;
- ayrim rivojlangan mamlakatlar bilan qiyoslaganda soliq yuki og'ir emas;

Bu erda hozirgi paytda korxonalar zimmasidagi soliq yukining ancha og'ir ekanligi tan olinayapti. Shuning uchun ham soliq yukini kamaytirish emas, balki keskin kamaytirish zarurligini ta'kidlanayapti. Shu o'rinda yana bir narsani alohida qayd etib o'tmoq lozim. Gap shundaki, davlatimiz rahbari tomonidan korxonalar zimmasidagi soliq yukiga nisbatan bu tarzidagi fikrini xaspo'shlamasdan ochiq-oydin aytilishi quyi doiralarda «soliq yukiga nisbatan aniq vaziyatni «yuqoridagilar» bilishmaydi», tarzida aytiladigan fikrlarning asossiz ekanligini ko'rsatib beradi.

Respublikamizda soliq tizimini huquqiy tartibga solishda taraflarning huquq va burchlari bobida bir tomondan soliq to'lovchi va ikkinchi tomondan soliq idoralari o'zaro munosabatlari tizimiga alohida e'tibor berilgan. Zero soliq munosabatlarining u yoki bu ishtirokchilarining huquq va burchlarining e'lon qilish hamda yozib qo'yishning o'zi etarli emas, balki barcha huquqlar kafolatlanishi, burchlarni bajarish esa huquqqa zid xatti-harakatlarning oldini olish bilan ta'minlanishi ham zarurdir.

Soliq munosabatlarining har bir ishtirokchisi o'z burchlariga nimalar kirishini va u yoki bu harakatlarni qilganda qanday huquqlarga ega bo'lishini, muayyan holatlarda kiritiladigan va ishlay boshlaydigan vositalar hamda rusum-qoidalar qandayligini bilish soliq to'lovchi o'z burchini bajarmagan yoki nohalol bajarganda soliq idoralari u yoki bu sanksiyalarni, ya'ni ta'sir ko'rsatishning muayyan usullarini, misol uchun, bank hisob varaqlari bo'yicha hisob-kitob operatsiyalarini to'xtatib qo'yish, mablag'larni soliq to'lovchilarning hisob varaqlaridan so'zsiz hisobdan chiqarish va boshqa usularni qo'llashi mumkin bo'lgan hollarda juda muhimdir. Soliq tizimi muvaffaqiyatli ishlashi uchun soliq qonunchiligini aniq tartibini ishlab chiqish hamda belgilash zarur. Uning xujjat va me'yorlari soliqni tartibga solishning barcha zarur unsurlarini o'z ichiga olishi kerak.

Soliq kodeksi mamlakatda soliqlarning yagona kompleks tizimini yaratishga, soliq siyosati strategiyasini amalga oshirishda hokimiyat organlari barcha darajalarining huquq va majburiyatlari, vakolat va funktsiyalarini aniq belgilab olishga, ulardagi mavjud ziddiyatlarga barham berishga xizmat qilmog'i kerak. To'g'ri (bevosita) va egri (bilvosita) soliqlar, daromadlar va kapitallarga solingan soliqlar, yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar o'rtasidagi oqilona (optimal) nisbatini topmoq lozim. Moliyaviy jazolarni soliq huquqlarining buzilish harakteriga qarab tabaqalashtirish, ularning aniq klassifikatsiyalanishiga erishish va moliyaviy jazolarning belgilarini aniqlash maqsadga muvofiq. Yuqoridagi fikrlarga qaramasdan, eng avvalo, «Soliq tizimining asosiga aynan nima qabul qilinadi?» -degan savolga javob berishimiz kerak. Turli shakllarda

bildirilayotgan taklif, mulohaza va fikrlarni o'rganib, ularni belgilangan tartibda tahlil qilar ekanmiz, bir guruh iqtisodchilar va boshqa sohaning mutaxassislari yuqoridagi savolga javob izlanayotgan paytda, O'zbekistondagi soliq tizimi uchun asos sifatida olingan tamoyillarning o'zini ham o'zgartirish zarurligi to'g'risida turli fikrlarni bildirdilar. Masalan foyda yoki daromaddan olinadigan soliqlarni keskin kamaytirish yoki ularni umuman bekor qilish, bu soliqlarni mol-mulkdan, erdan va resurslardan olinadigan soliqlar va to'lovlar bilan almashtirish to'g'risida takliflar berildi.

«Boshqa variantga ko'ra korxona va tashkilotlarga nisbatan qilinayotgan soliq «zulmi»ni keskin pasaytirish va uni jismoniy shaxslarning gardaniga yuklash maqsadga muvofiq deb topilmoqda.»⁶

Uchinchi variant qo'shilgan qiymat solig'ini keskin kamaytirish, foyda solig'ini pasaytirish va ularni tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun olinadigan renta to'lovlari bilan almashtirish, sanoatning qazib chiqaruvchi tarmoqlarini yuqori darajada soliqqa tortishni ko'zda tutmoqda.

Foyda solig'ini korxonalarining daromadidan olinadigan soliq bilan almashtirish tarafdorlari ham bor. «Yuqoridagi variantlarning aralashmasidan iborat bo'lgan aralash tizimlar, dunyoning hech birida sinab ko'rilmagan soliqlar tizimining «antiqa» variantlari ham taklif qilinayapti.»⁷ Va nihoyat byudjetning harajatlar qismi bilan bog'lanmagan holda soliqlarni to'g'ridan to'g'ri kamaytirish to'g'risidagi mulohazalar ham mavjud.

Birinchi bosqichda foyda solig'i asosiy rolni o'ynashi, uning stavkasi bir muncha yuqori foizgacha ko'tarilishi, qo'shilgan qiymat solig'i va ish haqidan olinadigan daromad solig'i bekor qilinishi kerak. Keyingi bosqichlarda esa, foydani soliqqa tortishning samaraliroq shakllarini qo'llash lozim. Masalan, qat'iylashtirilgan, ya'ni ishlab chiqarilgan maxsulotning hajmiga bog'liq bo'lmagan byudjetga foydadan ajratmalarni joriy qilish. Bu kontsepsiya

⁶ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari 118-bet

⁷ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari 119- bet

mualliflarining fikriga ko'ra to'lovlarning yuqoridagi tartibi ishlab chiqaruvchilarning foydani ko'paytirishdan manfaatdorligini susaytirmaydi va bir vaqtning o'zida soliq og'irligini ishlab chiqaruvchilarning foydani ko'paytirishdan manfaatdorligini susaytirmaydi va bir vaqtning o'zida soliq og'irligini ishlab chiqaruvchilarning real imkoniyatlariga muvofiq taqsimlanishini ta'minlaydi. Bu ayniqsa, sanoatning tabiatni ekplutatsiya qiluvchi tarmoqlari uchun muhimdir, chunki ularning ish sharoitlari alohida-alohidadir. Qat'iylashtirilgan to'lovlar tizimidan foydalanish soliqqa tortishning renta shakliga o'tishga asos yaratadi. Bu holda byudjetning ehtiyojlari asosan tabiiy resurslarning rentasi hisobidan qondiriladi va u iqtisodiyot foydasining asosiy qismini tashkil qiladi.

Shunday qilib, bu kontseptsiyaga ko'ra soliq tizimini transformatsiyalash qisqacha quyidagi tarzda amalga oshiriladi: qo'shilgan qiymat bekor qilgan holda foydani soliqqa tortishni kuchaytirish, so'ng foyda solig'idan foydadan olinadigan qat'iy to'lovlarga o'tish va nihoyat soliqlar og'irligining markazini resurs soliqlariga o'tkazish. Bu narsalar, oqibat natijada, soliqlarning keskin kamayishiga va sanoatning qayta ishlovchi ayrim ustuvor tarmoqlarida esa ularning bekor qilinishiga olib kelar edi. Bularning natijasida esa sanoat mahsulotlarining bahosi pasayadi, raqobot bardoshlik ortadi, ta'minot bozorlari kengayadi. Shuni ta'kidlash joizki, soliq tizimining bu zamonaviy kontseptsiyasi ham, shubhasiz, hozirga nisbatan katta qiziqish uyg'otadi. Yakuniy natijalar bo'yicha chiqarilgan xulosalar ham o'ziga xosdir. Biroq tabiiy resurslardan renta va boshqa to'lovlar ko'rinishida olinadigan soliqlar baribir mahsulot bahosining tarkibiga kirishini, shu jumladan, sanoatning qayta ishlovchi tarmoqlari uchun ham, (chunki bu tarmoq xom ashyoni qazib chiqaruvchi tarmoqlardan asosiy soliq to'lovchilardan) olinishini esdan chiqarmaslik lozim. Sanoatning qayta ishlovchi tarmog'i barcha tabiiy resurslardan foydalanadi. Soliq og'irligining markazini o'zgarishi natijasida ularning qimmatlashuvi sodir bo'ladi va bu narsa mahsulot tannarxining tarkibiga kiradi hamda qo'shilgan qiymat solig'ining bekor qilinganligini kompensatsiya qiladi. Shuning uchun ham har holda masalaga yuqoridagi tartibda yondashish har tomonlama hisob kitob qilishni va sodir bo'lishi mumkin bo'lgan barcha

oqibatlarni oldindan tahlil qilishni taqazo etadi. Shu o'rinda soliq tizimida sodir etilishi lozim bo'lgan yangiliklarning oqibatlarini oldindan aytib berishning juda mushkul ekanligini ta'kidlab o'tishimiz lozim. Xuddi shuningdek, ularning iqtisodiyotga ta'siri ham kutilmagan holda bo'ladi. Buning xuddi shunday ekanligini qadim zamonlardan to hozirgi kungacha bo'lgan tarixning o'zi uzil kesil tasdiqlab turibdi. Shunday qilib soliq tizimining zamonaviy kontsepsiyalari oldida bir necha murakkab vazifalar turganiga qaramasdan ularning eng asosiy soliq tizimining qaysi yo'ldan rivojlanishini aniqlash ekanligini ta'kidlab o'tmog'imiz lozim. Demak, amaldagi soliq tizimini takomillashtirish, ularni O'zbekiston iqtisodiyotining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda jahon amaliyotiga yaqinlashtirish kerak.

II-BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BYUDJET-SOLIQ SIYOSATI TAHLILI.

2.1. Byudjet-soliq siyosatitini oshirishda soliq siyosatining huquqiy asoslari va yo'nalishlari.

O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatining huquqiy asoslari mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab kuchga kirdi. O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 31 avgustdagi «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida»gi Qonunda «shu kundan e'tiboran O'zbekiston Respublikasi o'zining mustaqil soliq siyosatini olib boradi» deb ko'rsatilgan. Qolaversa, davlatning soliq siyosati asosi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham qayd qilinadi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab soliqlar sohasida o'ndan ortiq Qonunlar qabul qilingan edi. Shulardan eng asosiysi O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar, tashkilotlar va birlashmalar soliqlari to'g'risida» va «O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmaganlarning solig'i to'g'risida»-gi Qonunlari va ularga kiritilgan o'zgartirishlar, to'ldirishlar bo'ldi.

Ammo soliqlarning huquqiy asosi 1997 yil 24 aprelda O'zbekiston Respublikasi qabul qilgan hamma soliqlarni mujassamlashtirgan yagona Soliq Kodeksi bo'ladi. Bu Kodeksning qabul qilinishi soliq siyosatini amalga oshirishdagi katta huquqiy asos yaratdi. Har qanday tadbir, ish, faoliyati ilgari belgilanib, aniqlanib, rejalashtirilib, ishlab chiqilgan siyosat bilan amalga oshiriladi.

Umuman, siyosat deganda, davlatning ilgari rejalashtirib, aniqlab turib amalga oshirgan chora-tadbirlar yig'indisi tushuniladi. Soliq bo'yicha ishlarni tashkil qilish ham shu to'g'risidagi siyosat, deb yuritiladi. Soliq siyosati qabul qilinganligi bois O'zbekiston Respublikasi soliq to'laydigan huquqiy shaxslar soni 1991-1996 yillarda 28 mingdan 171 mingtaga etgan. Shuni aytish kerakki, soliq siyosati davlat xazina siyosatining eng muhim tarkibiy ajralmas qismidir. Demak soliq siyosati moliya siyosatining tarkibiy qismi bo'lib, unga bog'liq holda rivojlanadi.

Soliq siyosati nima? Unga qanday ta'rif berish mumkin? Soliq siyosati-davlatning soliq borasidagi farmon, qonun va qarorlari ijrosini ta'minlash hamda uni tashkil qilish uchun ishlab chiqilgan chora-tadbirlar, faoliyati yig'indisidir. Shunday ekan, faqat mustaqil davlatgina o'zining mustaqil soliq siyosatiga ega bo'la oladi. Soliq siyosatini ishlab chiqish moliya-iqtisodiy munosabatlardan kelib chiqadi. Davlat soliq siyosati respublika iqtisodiyotini barqarorlashtirish va rivojlantirishga, bozor munosabatlarini boshqarishga har tomonlama faol ta'sir ko'rsatadi.

Soliqlar pul munosabatlarini ifoda etib, iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy bo'lagi, bozor iqtisodiyotining zaruriy qismidir. Soliq siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun ilmiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak. Buning uchun soliq munosabatlari chuqur o'rganilib, undan ilmiy xulosalar chiqarishimiz lozim. Aks holda bunday siyosat katta muvaffaqiyatga erishishi qiyin. Bu sohada «Olmoniyaning soliq siyosati borasidagi tajribasi e'tiborga loyiqdir. Bu erda har bir yangi soliqni joriy etishdan avval uning loyihasini tayyorlash uchun soliq sohasida ishlovchi 5 nafar olimga 5-6 oy muddat beriladi besh izlanuvchi olimga ishning natijasidan qat'iy nazar mualliflik haqi oldindan to'lab qo'yiladi. Tayyorlangan soliq loyihalarini ko'rib chiqib, yagona loyihani tanlash uchun besh kishidan iborat ekspertlar guruhi ishlab, ma'qul bo'lgan eng yaxshi loyiha parlament tomonidan tasdiqlanadi»⁸ Xulosa shuki, loyihaning ilmiy asoslanganligi va to'g'riligiga javobgar shaxs bor, kerak bo'lsa, loyiha muallifi hamma joyda shu soliq bo'yicha maslahatlar hamda tushuntirishlar berib boradi. Jahon soliq siyosati tajribasida soliqqa tortishning quyidagi yo'nalishlarga e'tibor beriladi:

1. Har xil mulk shakillariga moslangan korxona va tashkilotlarning xo'jalik yuritishiga mumkin qadar iqtisodiy sharoit yaratish, ularni bozor munosabatlariga kirib borishiga har tomonlama yordamlashish.

2. Ijtimoiy-zaruriy umumdavlat vazifalarini bajarish uchun davlat kerak bo'lgan moliyaviy manbalar bilan ta'minlashi.

⁸ Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. T. 2003 yil.

3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yangi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni tashkil qilishda qatnashish, ishsizlarni ish bilan ta'minlash, iqtisodiy nochorlarga yordam berish.

4. Aholi turmush darajasini zaruriy me'yorda saqlab turish imkonini izlash va ta'minlash, soliqqa tortilmaydigan daromad minimumini vaqti-vaqti bilan oshirib borish. Bunda «iste'mol savatchasi» ma'lumotlarini e'tiborga olish.

Shu o'rinda biz tomonimizdan Chimboy tuman davlat byudjeti daromadlarini ko'rib chiqib quyida keltirilgan jadval ma'lumotlarini tahlil qilganimizda mazkur hudud doirasida soliqlarning kelib tushish darajasi ortib ketayotganligini ko'rishimiz mumkin jumladan, davlat byudjetiga 2011 yili rejaga nisbatan soliqlarning 2.8 foizga ortig'i bilan bajarilganligini ko'rishimiz mumkin.

Shuningdek mahalliyning davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliq tushumini baholashda ularning o'z muddatida kelib tushishi, bajarilishi, ularning korxonalar faoliyatiga ta'siri hamda ularning soliq funktsiyalaridan kelib chiqqan holda rag'batlantirish jarayonlariga ham alohida ahamiyat berilishi qayd etish kerak

Agarda jadvaldagi ma'lumotlarda barcha soliqlar ortig'i bilan bajarilayotganligi qayd etish kerak. Bu holat mazkur hududda ho'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatiga alohida ahamiyat qaratilganligidan dalolat beradi.

Biz tahlil etish jarayonida tuman kesimida jami soliqlar ichida egri soliqlarning asosiy o'rin egallashining guvohi bo'ldik. Bunda qo'shilgan qiymat solig'i rejaga nisbatan 1.3 foizga ortig'i bilan bajarilganligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, Sirg'ali tumani davlat byudjeti daromadlarining tarkibida soliq asosiy o'rin egallashini ko'rishimiz mumkin. Albatta bu erda barcha davlat byudjeti daromadlari tarkibida soliqlar 90, 95 foizni tashkil etishini inkor etib bo'lmaydi. Shunday ekan mahalliy joylarning aholining turmush darajasi undagi infrastrukturaning rivojlanishi bir tomondan soliqlarning tushumiga qaratiladigan bo'lsa, ikkinchi tarafdin davlat byudjetining daromadlar qismiga qaratilishi qayd etmoq kerak

1-jadval

2011-2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning tutgan o'рни (% da)⁹

Ko'rsatkichlar	2011	2012	2013	2014	2015
I. daromadlar (maqsadli jamg'armalarsiz) - jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Bevosita soliqlar	26,4	25,4	24,2	23,4	24,1
2. Bilvosita soliqlar	48,2	49,0	51,1	53,1	52,6
3. Resurs to'lovlari va mulk solig'i	15,4	15,6	14,8	13,6	13,2
4. Boshqa daromadlar	10,0	10,0	9,8	7,8	10,1

Jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rishimiz mumkinki, davlat byudjetida soliqlar salmog'ini tahlil etar ekanmiz bevosita soliqlar 2011 yili davlat byudjetida 26,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2015 yilga kelib 24, 1 foizni tashkil qiliyotganligini, bilvosita soliqlar esa ushbu yillarda 48,2 foizdan 52,6 foizni tashkil etayotganligini ko'rishimiz mumkin . Soliqlarning ushbu yilda ortishi yoki davlat byudjetidagi o'рни va ahamiyatini yuksalishi davlatimiz

Agarda mamlakatimizda davlat byudjetida bevosita soliqlarning kelib tushish holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak (2 jadval) jadval ma'lumotlaridan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i 2011 yili bevosita soliqlar tarkibida 19,2 foizni tashkil qilgan bo'lsa 2015 yilga kelib, bu ko'rsatkich 13,4 foizni tashkil

⁹ Jadval O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan

2011-2015 yillarda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda bevosita

soliqlarning tutgan o'rnini (% da) ¹⁰

№№	Ko'rsatkichlar	Yillar				
		2011	2012	2013	2014	2015
1.	Bevosita soliqlar	100	100	100	100	100
1,1	Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i	19,2	18,5	16,3	15,1	13,4
1,2	Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar	12,5	11,9	13,1	12,8	13,7
1,3	Yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar, shu jumladan mikrofirmalar va kichik korxonalardan ajratmalar	10,7	10,9	11,9	13,0	13,5
1,4	Jismoniy shaxslar daromadiga soliq	42,7	42,5	42,8	43,9	43,2
1,5	Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq	5,0	5,9	6,5	7,4	7,7
1,6	Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	10,0	10,3	9,4	7,7	8,4

qilmoqda. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar bo'yicha ushbu yillarda 12,5 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yili 13,7 foiz, yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar, shu jumladan mikrofirmalar va kichik korxonalardan ajratmalar 10,7 % dan 13,5 foizga jismoniy shaxslar daromadiga soliq 42,7 % dan 43,2 foizni, tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq 5,0 % ni tashkil qilgan bo'lsa, 2015 yili 7,7 foizni bevosita soliqlar tarkibida o'z shrniga ega bo'lmoqda. Albatta bu ko'rsatkichlar mamdakatimizda to'g'ri soliq siysati olib

¹⁰ Jadval O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan

borilayotganligidan dalolat bermoqda. Jumladan, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining salmoqg'ining pasayishi mazkur soliq bo'yicha soliq stavkasining pasayishi, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yagona soliq to'lovidan Davlat byudjetiga ajratmalar bo'yichaesa mazkur soliqni to'lovchilar sonining ortishi bilan izohlashimiz yoki mamlakatimizda ushbu soha bilan shug'ullanuvchilar soni, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yuritishga mamlakatimizda yaratilayotgan keng imkoniyatlar bilan izohlashimiz mumkin.

Soliqlardan kompleks foydalanish xalq xo'jaligi tarmoqlarini qayta qurishga, ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratishga, xo'jaliklar va aholining tovar sotib olish qobiliyatini boshqarib turishga va pulning qadirsizlanish jarayonini jilovlab turishga imkon beradi. Pulning qadirsizlanishiga qarshi choralar ko'rish-kam mehnat sarflab topilgan daromadlarga soliq progressiyasini ko'tarish bilan ham amalga oshiriladi.

Soliqlar davlatning moliyaviy manbai bo'lganligidan soliq siyosati strategiyasini ishlab chiqish ham davlatning muhim vazifasi bo'lib hisoblanadi. Bu siyosatni ishlab chiqishning tashkilotchisi va ijodkori ham davlatdir. Buning uchun davlat o'z qo'lidagi butun kuchni, idoralarni jalb qilib, uni ishlab chiqadi. Avvalo, bunday tashkilotlarga Moliya vazirligi, davlat soliq qo'mitasi va boshqa ilmiy-uslubiy tashkilotlar kiradi. Soliq siyosati strategiyasining izchil va muvoffaqiyatli ishlab ketishi uchun davlat ilmiy-izlanish tashkilotlari tuzib, uning ish yakunlaridan keng foydalanadi. Ana shunday tashkilot Moliya vazirligi qoshidagi ilmiy tekshirish institutidir.

Davlat soliq siyosati strategiyasini ishlab chiqayotganda mavjud soliqlarni yoki yangi kiritilishi mo'ljallangan soliqlarning mohiyati, ahamiyati, kelib chiqish va rivojlanish tarixi chuqur o'rganilishi lozim. Ayniqsa, yangi soliqlar chiqarilayotganda ular ilmiy asoslangan bo'lishi, yirik amaliyotchi mutaxassislari va jamoatchilik o'rtasida erkin bahslashuv asosida biror qarorga kelishi zarur. Bu erda hech qachon bir soha mutaxassislari fikri bilangina chegaralanib qolmaslik kerak, chunki soha mutahassislari ham o'z manfaatlarini ko'proq ko'zlab, umumdavlat manfaatlarini ular ko'ra olmasliklari yoki bila olmasliklari mumkin.

Demak, davlat soliq siyosati strategiyasini tayyorlovchi uni to'liq hayotga tatbiq qilishning tashkilotchisi va boshqaruvchilik rolini bajaradi. Davlatning soliq siyosati taktikasini faol yuritishning, bozor iqtisodiyotiga muvaffaqiyatli o'tishning va uning munosabatlarini har tomonlama rivojlantirishning muhim omilidir.

Hozirgi davrning soliq siyosati strategiyasining asosi - Respublika Prezidenti Islom Karimovning respublika iqtisodiy rivojlanishining besh tamoyili, ustuvor yo'nalishlaridir. Respublika soliq siyosati strategiyasi ana shu tamoyillardan kelib chiqib, soliq sohasidagi chora- tadbirlarini amalga oshirmoqda. Soliq siyosati strategiyasining ikki yo'nalishi mavjud:

1.Korxona va tashkilotlarga nisbatan soliq siyosati. Eng avvalo, korxona va tashkilotlarni bozor iqtisodiyoti sharoitidagi erkinligini hisobga olish. Ularning moliyaviy mustaqilligiga, erkin baho belgilashlariga to'sqinlik qilmaslik va byudjetga soliq to'lovlari belgilanayotganda faqat demokrotik asosda ya'ni Oliy Majlis tasdiqlab bergan soliqlarni undirishni tashkil etish zarurdir. Hozirgi vaqtda soliqlar bir tomondan korxonalarda taqchil, raqobatga bardosh bera oladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarishni ko'paytirishga, ikkinchi tomonda tovar bahosini oshirib sotgan holda mehnatsiz yoki kam mehnat bilan topilgan daromadlarni cheklashga qaratilmog'i zarur.

2.Soliq siyosatida aholining turli hil guruhlariga nisbatan hilma-hil yondoshishdir. Nochor, kam ta'minlanganlarga iloji boricha soliqdan ko'proq imtiyozlar berish va kam kuch sarflab ko'p daromad oluvchi yoki boshqa engil daromad topuvchilarga nisbatan yuqori progressiyali soliq stavkalarini qo'llashdan iboratdir.

Soliq siyosatining strategiyasi va taktikasi ishlab chiqilgan bo'lishi zarur. Strategiya uzoq yillarga mo'jallangan soliq munosabatlaridagi muhim yo'nalishlar bo'yicha chora-tadbirlarning majmuidir. Taktikada esa soliq strategiyasining har bir ma'lum davr(yil, chorak)da amalga oshirilishi lozim bo'lgan aniq tadbiriy choralar ko'rsatiladi.

Mustaqillik davrida soliq siyosatiga e'tibor bersak, davlat, birinchidan, soliq tushumlarining umumiy summasida egri soliqlar salmog'ini oshirib boryapti.

Ikkinchidan, butun respublika soliq idoralarini yuqori darajali kompyuterlar bilan ta'minladi. Soliq siyosatini faollashtirish maqsadida quyidagilarni e'tiborni ko'proq qaratish lozim:

1.Soliq sohasida davlatlar yo'l qo'ygan ba'zi xatolarning takrorlanmasligi uchun soliq tarixini puxta o'rganish lozim.

2.Soliqqa tortish va uni undirish ishlarining arzonga tushishiga erishish.

3.Soliq ob'ekti aniq, ixcham, to'lovchilarga va soliq idoralari xodimlariga soliqni xisoblash uchun oson va qulay bo'lishi zarur.

4.Soliqlarning byudjetga to'liq va o'z vaqtida tushishiga qiziqtirish maqsadida byudjetga ko'p, salmoqli soliq to'lovchilarga soliqdan ma'lum qismini qoldirish ham maqsadga muvofiqdir.

Agarda 1991-1994 yillarda soliq siyosati soliq idoralarida ishlab chiqarishning pasayishi, soliq bazasini qisqartirish sharoitida o'zlarining asosiy e'tiborlarini soliqlarning xazina funksiyasini bajarishga, ya'ni byudjetni kerakli mablag'lar bilan ta'minlashga, respublika davlat byudjeti muvozanatini saqlashga qaratdilar. Bu davrda soliq tizimi soliqlarning ko'p turliligi va soliq stavkalarining yuqoriligi natijasida korxonalar daromadlarining 45 foizgacha byudjetga olib qo'yish bilan ifodalansa. Hozirgi kunga kelib oqilona soliq siyosatini yuritish asosida mamlakatimizda maxsulot ishlab chiqarish, tadbirkorlik yuritish uchun yaratilayotgan barcha sharoitlarni keltirishimiz mumkin

Soliqlar korxonalarni kengaytirish va texnika bilan qayta qurollantirishni cheklab, bu sohada soliqlar bo'yicha belgilangan ko'plab imtiyozlar ham ish bermadi. Shu davrda korxonalarda soliq yukini kamaytirish, ularni qiziqtirish rolini oshirish talab etildi.

2.2. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan soliq siyosatidagi o'zgarishlar.

O'zbekistonda davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirishga doir izchil soliq siyosati strategiyasi olib borish natijasida har yili soliq yukini kamaytirish choralari amalga oshirilmoqda. Eng avvalo, ular ishlab chiqarishga,

tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga, aholining real daromadlarini va iste'mol talablarini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, soliqlar va to'lovlarni birxillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa soliqqa tortish mexanizmlarining oshkoraligiga, soliqlarni hisoblash va to'lashga oid korxonalar faoliyatini soddalashtirishga, shuningdek soliq majburiyatlarining bajarilishini samarali nazorat qilishga yordam beradi. Ayni paytda bu hol respublikamizda qo'llaniladigan soliq tizimini xalqaro me'yorlar va andozalarga muvofiqlashtirish zarurati bilan izohlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori bilan Soliq qonunchiligiga kiritilgan o'zgartirishlar.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 8-ilovasiga muvofiq tasdiqlandi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining bazaviy stavkasi 2015 darajasida – 7,5 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

Tijorat banklari uchun soliq stavkasi ham 2015 yil darajasida – 15 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

2016 yilning 1 yanvaridan boshlab mobil aloqa xizmatlarini ko'rsatuvchi yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari) uchun rentabellik darajasidan kelib chiqib foyda solig'i bo'yicha soliq stavkalari quyidagicha belgilandi:

rentabellik darajasi 20 foizgacha - 7,5 foiz miqdorida;

rentabellik darajasi 20 foizdan yuqori bo'lgan foyda summasiga - 50 foiz miqdorida.

Rentabellik foyda solig'ini to'lagunga qadar foyda summasining sotilgan mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxiga nisbati sifatida aniqlanadi.

1 rasm. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha o'zgarishlar¹¹

Eksport qiluvchi korxonalar uchun o'zi ishlab chiqargan tovarlar, ishlar, xizmatlar eksportining (ishlarni bajarish, xizmatlarni ko'rsatish joyidan qat'i nazar) erkin almashtiriladigan valyutadagi ulushiga bog'liq holda foyda solig'i stavkasini pasaytirish tartibi saqlanib qolindi, bundan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 10 oktabrdagi PF-1871-son Farmoni bilan tasdiqlangan ro'yxatda keltirilgan xom ashyo mahsulotlari mustasno.

Eksport ulushi:

- sotishning umumiy hajmida 15 foizdan 30 foizgacha bo'lganda, belgilangan stavka 30 foizga pasaytiriladi;
- sotishning umumiy hajmida 30 foiz va undan ko'p bo'lganda, belgilangan stavka 50 foizga pasaytiriladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarida soliq solinadigan daromadning ikkinchi shkalasi **1 foizli punktga** kamaytirilib, qolgan stavkalar 2015 yil darajasida saqlanib qolindi.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 9-ilovasiga muvofiq quyidagi miqdorlarda tasdiqlandi:

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларида солиқ солинадиган даромаднинг иккинчи шкаласи 1 фондли пунктга камайтирилиб, қолган ставкалар 2015 йил даражасида сақланиб қолинди.			
2015 йилда		2016 йилда	
Солиқ солинадиган даромад	Солиқ ставкаси	Солиқ солинадиган даромад	Солиқ ставкаси
энг кам иш ҳақининг 1 бараваригача миқдорда	0 %	энг кам иш ҳақининг 1 бараваригача миқдорда	0 %
энг кам иш ҳақининг 1 бараваридан (+1 сўм) 5 бараваригача миқдорда	8,5 %	энг кам иш ҳақининг 1 бараваридан (+1 сўм) 5 бараваригача миқдорда	7,5 %
энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан (+1 сўм) 10 бараваригача миқдорда	17 %	энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан (+1 сўм) 10 бараваригача миқдорда	17 %
энг кам иш ҳақининг 10 баравари (+1 сўм) ва ундан юқори миқдорда	23 %	энг кам иш ҳақининг 10 баравари (+1 сўм) ва ундан юқори миқдорда	23 %

2 rasm. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha o'zgarishlar¹²

Bunda, soliқ solinadigan daromadlar guruhlarini bo'yicha soliқ solish shkalasi yil boshiga – 2016 yil 1 yanvarga belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan (130 240 so'm) kelib chiqib aniqlanadi va yil davomida eng kam ish haqi miqdori o'zgargan taqdirda ham qayta ko'rib chiqilmaydi.

Yagona soliқ to'lovining stavkalari mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun (savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan tashqari) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 10-1-ilovasiga muvofiq, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, shu jumladan, mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun 10-2-ilovasiga muvofiq hamda ayrim toifadagi korxonalar uchun 10-3-ilovasiga muvofiq tasdiqlandi.

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

2016 yil 1 yanvardan boshlab iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi mikrofirmalar va kichik korxonalar (bundan 10-1-ilovaning 2-7-bandlarida nazarda tutilganlar mustasno) uchun yagona soliq to'lovi stavkasi 5 foiz miqdorida belgilandi.

2. Bojxona rasmiylashtiruvchi bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi yuridik shaxslar (bojxona brokerlari) uchun yagona soliq to'lovi stavkasi 2015 yildagi soliq stavkasiga nisbatan 1 foizli punktga pasaytirilib, 2016 yil 1 yanvardan boshlab 5 foiz qilib belgilandi.

3 rasm. Mikrofirmalar va kichik korxonalar bo'yicha yagona soliq stavkasi.¹³

Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yagona soliq to'lovi stavkasi soliq solinadigan bazaga nisbatan 10 foiz, umumta'lim maktablari, maktab-internatlar, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga xizmat ko'rsatuvchi ixtisoslashgan umumiy ovqatlanish korxonalari uchun esa – soliq solinadigan bazaga nisbatan 8 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrdaqi «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

Quyidagi joylarda joylashgan chakana savdo korxonalari uchun (bundan ulgurji, shuningdek ulgurji-chakana savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalar hamda ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari mustasno):

aholi soni 100 ming va undan ko'p kishidan iborat shaharlarda – yagona soliq to'lovi stavkasi 4 foiz miqdorida;

boshqa aholi punktlarida – yagona soliq to'lovi stavkasi 2 foiz miqdorida;

borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlarda – yagona soliq to'lovi stavkasi 1 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

Ulgurji, shuningdek ulgurji-chakana savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun (bundan dorixona tashkilotlari mustasno) yagona soliq to'lovi stavkasi 2015 yil darajasida 5 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

2016 yilning 1 yanvaridan boshlab faoliyatni yuritish joyidan qat'iy nazar benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz, shuningdek alkogolli va tamaki mahsulotlarini sotuvchi chakana savdo korxonalari uchun yagona soliq to'lovi stavkasi unifikatsiya qilinib, tovar oborotiga nisbatan 4% miqdorida belgilandi.

4 rasm. Yagona soliq stavkasi.¹⁴

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

Ulgurji va chakana savdo bilan shug'ullanuvchi dorixona tashkilotlari uchun yagona soliq to'lovi stavkasi joylashgan joyiga qarab quyidagicha belgilandi:

aholisi soni 100 ming va undan ko'p kishidan iborat shaharlarda – 3 foiz miqdorida;

boshqa aholi punktlarida – 2 foiz miqdorida;

borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlarda – 1 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

Aholi punktlarini borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlari tarkibiga kiritish «Aholi punktlarini borish qiyin bo'lgan va tog'li hududlar tarkibiga kiritish tartibi to'g'risida»gi yo'riqnomaga (Adliya vazirligi tomonidan 2008 yil 11 noyabrda 1868-raqam bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) muvofiq amalga oshiriladi.

Yagona soliq to'lovi to'lovchilari uchun (chakana savdo korxonalari bundan mustasno) yagona soliq to'lovining eng kam miqdorini hisoblashda yagona baza etib, ular egallab turgan yer uchastkasi maydonidan kelib chiqib hisoblanadigan yer solig'ining uch karra miqdoridagi summani belgilash tartibi saqlanib qolindi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi 20 foiz miqdorida saqlanib qolindi.

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan hamda O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelinadigan aksiz solig'iga tortiladigan tovarlarga aksiz solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 13-1 va 13-2-ilovalariga muvofiq tasdiqlandi.

Солиқларнинг ставкалари инфляция даражасидан келиб чиққан ҳолда **индексация қилинди:**

1. Акциз солиғи ставкалари республикада ишлаб чиқариладиган табиий вино – **5 фоизга**, бошқа турдаги винолар – **15 фоизга**, филтрли, филтрсиз сигареталар, папирослар – **50 фоизга**, этил спирти – **20 фоизга**, коньяк – **22 фоизга**, ароқ ва бошқа алкоголь маҳсулотлари – **15 фоизга**, пиво – **25 фоизга** индексация қилинди;

2. Республикада ишлаб чиқарилган ўсимлик ёғига акциз солиғи **5 фоизга** индексация қилинди;

3. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси **15 фоизга**, ер солиғи ставкаси **15 фоизга** индексация қилинди;

4. Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкаси **1** фоизли пунктга оширилиб, **5 фоиз** миқдорда белгиланди;

5. Уяли алоқа компаниялари томонидан абонент рақамидан фойдаланганлик учун тўланадиган тўлов 2015 йил амалда бўлган ойига 750 сўм ўрнига **1500 сўм** миқдориди белгиланди.

5- rasm. Aktsiz solig'i stavkasi.¹⁵

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 19-ilovasiga muvofiq, mol-mulklarning inventarizatsiya qiymatiga nisbatan 1,5 foiz (2015 yil 1,3 foiz) miqdorida belgilandi.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкалари ўртача 15 фоизга индексация қилинди.

№	Солиқ солинадиган объектларнинг номи	Солиқ ставкаси, мол-мулкнинг инвентаризация қийматига нисбатан %да	
		2015 йил учун	2016 йил учун
1	Турар жойлар, квартиралар (бундан умумий майдони 200 кв.м дан ошқ бўлганлари мустасно), дала жойли қурилмалари, гаражлар ва бошқа иморатлар, жоналар ва иншоотлар	1,3 (шаҳарларда жойлашган, умумий майдони 200 кв.м дан ошқ бўлганлари бундан мустасно)	1,5
2	Шаҳарларда жойлашган умумий майдони қуйидагича бўлган турар жойлар ва квартиралар:		
	200 кв.м дан ошқ ва 500 кв.м гача бўлган	1,6	1,8
	500 кв.м дан ошқ бўлган	2,2	2,5
3	Бошқа жойли пунктларида жойлашган умумий майдони 200 кв.метрдан ортиқ бўлган турар жой ва квартиралар	1,3	1,8

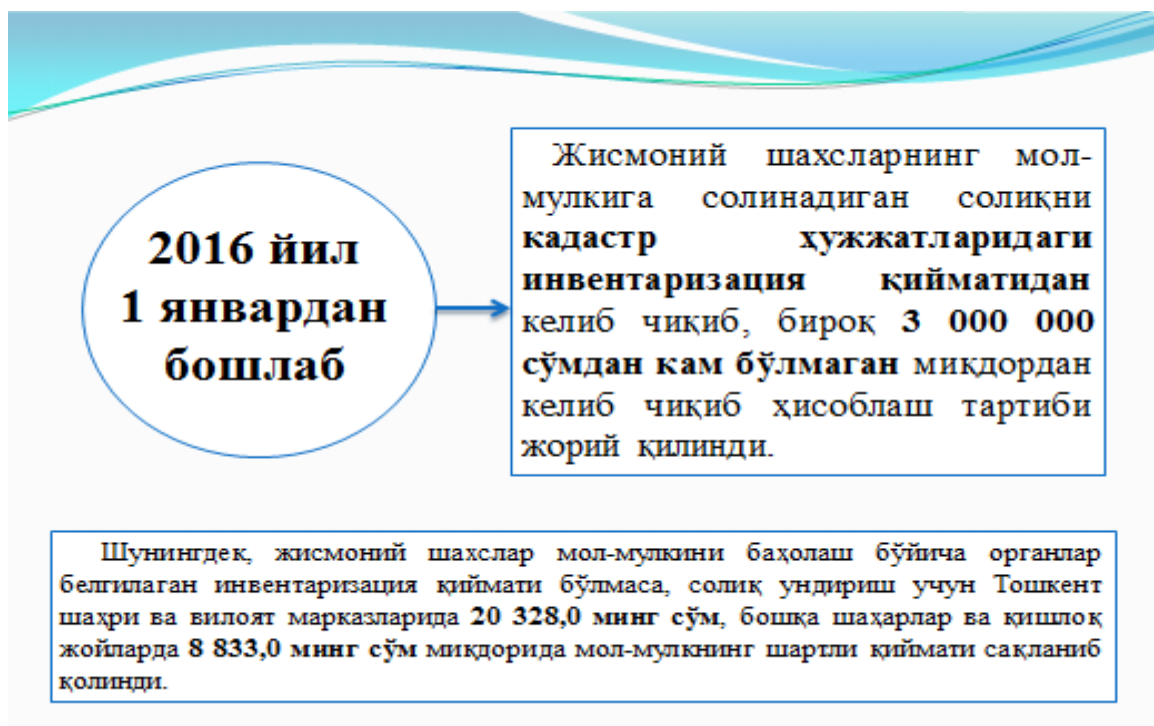
6-

rasm. Jismoniy shaxslarning mol mulk solig'i stavkalari.¹⁶

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

¹⁶ PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

Yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qarorining 20-ilovasiga muvofiq tasdiqlandi.

7 rasm. Jismoniy shaxslarning mol mulk solig'i.¹⁷

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarorining 36-ilovasiga asosan 2016 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasi Prezidentining va Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

2018 yil 1 yanvargaqadar quyidagi:

– O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 28 yanvardagi «Mahalliy nooziq-ovqat iste'mol tovarlari ishlab chiqarish kengaytirilishini rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-1050-sonli qarorining 3-bandida belgilangan nooziq-ovqat iste'mol tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar uchun foyda solig'i, mol-mulk solig'i va mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi hamda Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashdan ozod etish tarzidagi imtiyozlar;

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2455-sonli qarori asosida tuzildi

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 21 noyabrdagi PQ-733-sonli qarorining 3-bandida belgilangan to‘qimachilik sanoati korxonalari uchun mol-mulk solig‘i to‘lashdan ozod etish bo‘yicha imtiyozlar;

– O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 25 martdagi 141-sonli qarorining 5-bandiga asosan «O‘zbekengilsanoat» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi korxonalariga kontrakt tuzish paytida vujudga kelgan jahon narxlaridan past bo‘lmagan narxlar bo‘yicha erkin muomaladagi valyutaga (qo‘shilgan qiymat solig‘ini nol stavka bo‘yicha hisoblagan holda) ichki bozorda yarim tayyor to‘qimachilik mahsulotlarini (kalava, gazmol, trikotaj polotno va paxtani yigirish chiqindilarini) xarid qilishiga istisno tariqasida ruxsat berish tarzidagi imtiyozlarning muddati uzaytirildi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrdagi PQ-2455-sonli qarorining 36-ilovasiga asosan, 2016 yil 1 yanvardan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ayrim qarorlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Jumladan:

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 29 avgustdagi PQ-456-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Paxta tolasini sotish va tashqi savdo kompaniyalarining «Paxtasanoat» hududiy aksiyadorlik birlashmalari bilan hisob-kitob qilish tartibi to‘g‘risida»gi Nizomning 8-bandi quyidagi mazmundagi xatboshi bilan to‘ldirildi:

«Bunda respublika korxonalari uchun paxta tolasini sotishda, qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisobga olgan holda, paxta tolasiga tasdiqlangan preyskurant narxlaridan past bo‘lgan jahon narxlari amal qilgan davrlarda paxta tozalash zavodlari qo‘shilgan qiymat solig‘ini: chegirmani hisobga olgan holda jahon narxi $\times 20/120$ formulasi bo‘yicha 15% miqdordagi chegirmani hisobga olib, xomashyo yetkazib berilgan kuni amalda tarkib topgan jahon narxlariga asoslanib hisoblab chiqarishadi.»;

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 6 noyabrdagi «Islom taraqqiyot banki ishtirokida «Xorazm viloyati Toshsoqa tizimining magistral sug‘orish kanallarini tiklash» loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari

to'g'risida»gi PQ-1849-sonli qarorining 9-bandiga qo'shimcha kiritilib, unga ko'ra «Xorazm viloyati Toshsoqa tizimining magistral sug'orish kanallarini tiklash» loyihasini amalga oshirish davrida loyihani amalga oshirish doirasida O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti mablag'lari hisobidan olib kelinayotgan va xarid qilinayotgan tovar (ish va xizmat)lar, uskunalar va transport vositalari qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan ozod etildi

2.3. Soliq islohotlarini amalga oshirishda rivojlangan davlatlar tajribalari

Soliq siyosati amalga oshirish borasida rivojlangan davlatlarda ijobiy tajribalar to'plangan. Ulardagi bu siyosatning izchil amalga oshirilishi davlat byudjeti daromadlarini bir me'yorda barqaror o'sishini, harajatlarning oqilona sarflanishiga olib kelmoqda. Har bir davlatning soliq siyosatining o'ziga xos tomonlari mavjud.

Misol uchun, AQSh ning byudjet tizimi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Chunonchi, AQShda milliy daromadning 40 foizi davlat byudjeti orqali taqsimlanadi. Shuningdek, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi 20-25 foizni tashkil qiladi.

AQSh byudjet tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, ijtimoiy harajatlarning asosiy qismi mahalliy byudjetlar hisobidan amalga oshiriladi. Keyingi yillarda jami harajatlarning 30-35 foizi ijtimoiy sohaga yo'naltirilmoqda.

Bu davlatning soliq tizimini ko'rib chiqadigan bo'lsak, u ba'zi bir belgilari bilan boshqa bir soliq tizimlaridan ajralib turadi. Jumladan:

- mamlakat soliq tizimida juda katta boshqaruv apparatining mavjudligi;
- soliq organlari umumiy tuzilishining mamlakat miqyosida qat'iy markazlashtirishning yo'qligi, mamlakat soliq idoralarining uch darajali: federal, shtat va shahar (ba'zan ayrim grafliklar darajasidagi tumanlar) va ularning har birining to'liq mustaqilligidir.

Hozirgi kunda AQSh soliq tizimi takomillashgan bo'lib, bunda soliqlar faqatgina byudjetni to'ldirish, ya'ni fiskal funktsiyani bajaribgina qolmay, balki iqtisodiy rivojlanishning asosiy tayanch elementlariga aylanadi.

1986 yilda AQSh Prezidenti Ronald Reygan boshchiligida soliq islohoti o'tkazildi va bir nechta o'zgarishlar ro'y berdi. Ushbu islohotda hukumat quyidagi masalalarni ko'rib chiqdi:

1. Daromad (foyda) solig'i stavkalari va imtiyozlarini kamaytirish;
2. Defitsitni yo'qotish uchun davlat harajatlarini kamaytirish;
3. Soliq qonunchiligini qayta ko'rib chiqish;
4. Pul-kredit siyosatini olib borish.

Soliq siyosati sohasida o'tkazilgan ushbu islohot ijobiy natijaga erishdi, ya'ni unga ko'ra ba'zi soliq stavkalari pasaytirildi, imtiyozlar qisqartirildi hamda ba'zi yangi soliqlar joriy etildi.

AQSh moliya tizimining asosiy bo'g'ini federal byudjet mexanizmi hisoblanadi. Yirik va doimiy tushumga ega bo'lgan soliqlar federal byudjetga yo'naltiriladi. Federal harajatlar umumdavlat harajatlarining taxminan 60 foizini tashkil etadi. 40 foizi esa shtatlar va mahalliy hokimiyat idoralarining byudjetlariga tugri keladi.

Federal byudjet tarkibida yuridik va jismoniy shaxslarda olinadigan daromad solig'i 54,3 foiz (yuridik shaxslardan 9,3 foiz, jismoniy shaxslardan 45 foiz), aksizlar 6,3 foizni, sovg'alar va merosdan olinadigan soliq 1 foizni, ish beruvchilar bilan oqimlar tomonidan baravar to'lanadigan ijtimoiy ta'minotga ajratmalar 27,6 foizni, bepul tibbiy yordamga ajratmalar 7 foizni, ish beruvchilar tomonidan to'lanadigan ishsizlik nafaqalariga ajratmalar 2 foizni tashkil qiladi. Federal byudjetning harajatlar qismi 20 ta asosiy byudjet toifalariga, shu jumladan, milliy mudofaa, xalqaro ishlar, qishloq xo'jaligi, transport, energetikani rivojlantirish, soglikni saklash, ijtimoiy sug'urta harajatlariga, davlat qarzi bo'yicha foizlar to'lashga va hokazolarga bo'linadi.

Shtatlarning byudjetlariga soliq tushumlarining umumiy hajmida jismoniy va yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'i 39 foizni, mahsulot sotishdan

olinadigan soliq 49 foizni, yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan mulk solig'i 2 foizni, foydali qazilmalarni qazib chiqarganlik uchun tabiiy resurslarning mulkdorlari tomonidan to'lanadigan soliq 2 foizni, litsenziyalanadigan faoliyat bilan shug'ullanish huquqini berganlik uchun olinadigan litsenziya yig'implari 6 foizni tashkil qiladi.

Munitsipial ma'murlar jismoniy shaxslarga daromad soliqlari, aktsizlar, kompaniyalardan litsenziya yig'implari, kasb uchun soliq, foydali qazilmalarni qazib chiqarganlik uchun soliq, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkiga soliq solishlari mumkin. Bu soliqlar ba'zi mahalliy byudjetlarda 75 foizga etadi.

AQSh Davlat byudjetining daromadlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, hukumat uch bosqichdan iboratligi uchun soliqlarni uch darajaga bo'linishini kuzatish mumkin.

AQSh soliq tizimiga xos bo'lgan rag'batlantiruvchi yondashuv boshqa har qanday tizimga nisbatan kuchliroqdir. Bunday yondashuv faqat iqtisodiyotdagina emas, balki jamiyat hayotida ham ko'zga tashlangan ijobiy tamoyillar va jarayonlarning samarali rivojlanishini ta'minlaydi. Ma'lum davrlarda iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun ayrim soliq turlarining stavkalari kamaytiriladi.

Ma'lumki, AQShda har qanday aktivlar, aktsiyalar, uylar, er uchastkalaridan olinadigan sarmoya daromadlariga soliq solinadi. Uning stavkasi ishlab topilgan daromaddan (maosh, ish haqi, hunarmandlarning daromadlari va shu kabilardan) olinadigan soliqlardan taxminan ikki barobar kamdir. Bu esa ijtimoiy jang'arilishni rag'batlantiradi. Chunki, ular sarmoyadan daromad olish huquqini beradigan qimmatli qog'ozlarni sotib olish foydali bo'ladi.

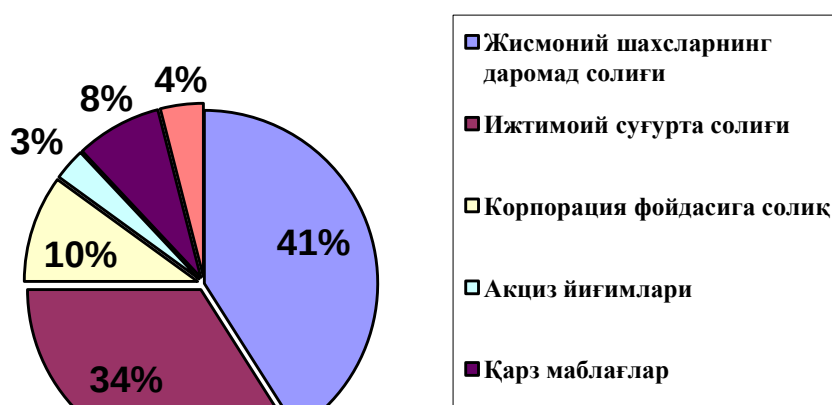
Shuni ta'kidlash lozimki, AQSh federal byudjeti daromadlarining asosiy qismini bevosita (to'g'ri) soliqlar tashkil etadi. Shtat va mahalliy hukumat byudjetlariga esa bevosita (egri) soliqlar ko'proq tushadi

AQSh federal byudjetiga tushadigan daromad solig'i asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu soliqni hisoblash o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bunda oilaviy sharoitning ta'siri alohida e'tiborga olinadi.

Federal byudjetda jismoniy shaxslar daromad solig'idan keyin ikkinchi o'rinda (byudjetdagi salmog'i bo'yicha) ijtimoiy sug'urta ajratmalari turadi. Bu ajratmalar ish beruvchi va ishchi o'rtasida teng ikkiga bo'linadi. Yig'im stavkasi har yilgi byudjet tizimiga qarab o'zgaradi.

3-diagramma.

AQSh federal byudjeti daromadlari tarkibi¹⁸

AQSh federal byudjet soliqlari tarkibida, asosan, bevosita (to'g'ri) soliqlar hisyasi ko'proqdir. O'zbekiston va AQShning byudjet-soliq siyosati o'rtasidagi o'xshashlik jihati har ikkala byudjetga ham muhim ahamiyatga molik bo'lgan soliqlar yo'naltiriladi. Farqli jihati esa O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida hozirgi kunda bevosita (egri) soliqlar hisyasi ko'proq, shu sababli bevosita (egri) soliqlar ham umumdavlat soliqlarida muhim ahamiyatga ega, AQSh federal byudjetida esa bevosita (egri) soliqlar deyarli yo'q, chunki mamlakat byudjetida bevosita (egri) soliqlarning hisyasi kam.

AQShda korporatsiya soliqlari federal byudjetdan tashqari shtat soliqlari tarkibiga ham kiritiladi. Hozir bu soliqning stavkasi – 34%, respublikamizda esa – 12% .

Jahonning iqtisodiy rivojlangan davlatlari qatoriga kiruvchi Germaniyada byudjet-soliq siyosatining samarali mexanizmi yaratilgan. Germaniya byudjeti daromad va harajatlari ma'muriy boshqaruvning uch darajasini o'z ichiga oladi:

1. Markaziy byudjet (Federal byudjet);
2. Regional byudjet;
3. Mahalliy byudjetlar.

1974 yildan boshlab davlat byudjetiga ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy ta'minot fondlari ham kiritilgan.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng Germaniyada soliqqa tortish tizimi federatsiyalar, erlar va mahalliy soliqlarga bo'linadi. Byudjet xo'jaligini mustaqil yuritish tamoyillari umumdavlat va erlarning manfaatlarini ko'zlagan holda olib borildi. Natijada hozirgi kunda Germaniya Respublikasida soliq tizimida 40 dan ortiq soliq turlari mavjud.

Germaniyada soliqlar federatsiya, er, qo'shma (federal va erlar bilan birgalikda), munitsipial, jamoa va cherkov soliqlariga bo'linadi. qo'shma soliqlar Germaniya davlat byudjetining o'ziga xosligini namoyon etadi. quyidagi jadvalda qo'shma soliqlarning taqsimlanishi keltirilgan:

Germaniya Respublikasida byudjetning markazlashmaganligi markaziy byudjet vositalari mablag'larini qayta taqsimlanishi bilan emas, balki byudjet daromadlari manbalarining qonuniy biriktirilib qo'yilishi bilan amalga oshiradi.

Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, Germaniyada har bir soliq bo'yicha deyarli alohida me'yoriy hujjatlar mavjud. Bu mamlakatda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bevosita (to'g'ri) soliqlar ichida eng muhimi hisoblanadi. Soliqqa tortish ob'ekti bo'lib, ish haqi, erkin kasb daromadlari, gonorarlar, kapital daromadlari, banklar jamg'armalaridagi foizlar, ijara haqi, xususiy ish faoliyatidan olinadigan daromadlar va boshqalar kiradi.

Germaniyada kapitaldan olinadigan daromad solig'i jismoniy shaxslardan olinib, dividendlar va foizlarga nisbatan hisoblanadi. Byudjetdagi jami daromadlarda ushbu soliqning salmog'i 2-3%ni tashkil etadi.

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi. Moliya vazirligining statistik materiallari

Germaniya qo'shma soliqlarning taqsimlanishi¹⁹

Soliqlar nomi	Soliqlarning umumiy soliqlar summasidagi ulushi (% da)		
	Federatsiyalarga	Erlarga	Jamoalarga
QQS	67,5	32,5	-
Daromad solig'i	42,5	42,5	15
Deklaratsiyalan-magan daromad	50	50	-
Korporatsiya solig'i	50	50	-
Hunarmandchilik	9	9	82

Soliq stavkasi 25% qilib belgilangan. Bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada – 25%, Yaponiyada – 20%, Italiyada – 30%, Frantsiyada – 25%, Shvetsiya – 35%, Ispaniya – 20%, Respublikamizda – 10%ni tashkil etadi.

Germaniyada amal qilayotgan byudjet-soliq siyosatini O'zbekiston byudjet-soliq siyosati bilan solishtiradigan bo'lsak, bir qancha o'xshashlik va farqli tomonlari mavjud. O'zbekistonda soliqlar umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo'linsa, Germaniyada federal, erlar va mahalliy soliqlarga bo'linadi. Germaniyada qo'shma soliqlar, ya'ni bir vaqtning o'zida bir necha byudjetga tushadigan soliqlar mavjud. O'zbekistonda esa bunday holat mavjud emas, har bir soliq turi to'lig'icha bitta byudjetga tushadi.

Germaniyada QQSning pasaytirilgan stavkasi mavjud. O'zbekistonda esa QQS yagona stavkada qo'llaniladi.

Frantsiyada byudjet daromadlari tarkibining asosiy bo'g'ini bo'lib QQS hisoblanadi. Soliqning asosiy stavkasi 18,6% bo'lib, eng yuqori stavka 22%ni tashkil etadi. Ushbu yuqori stavka avtomobillar, kinolar, fotomahsulotlar, atir-upalar, mo'ynalar, qimmatbaho terilarga nisbatan qo'llaniladi. Kamaytirilgan soliq stavkasi

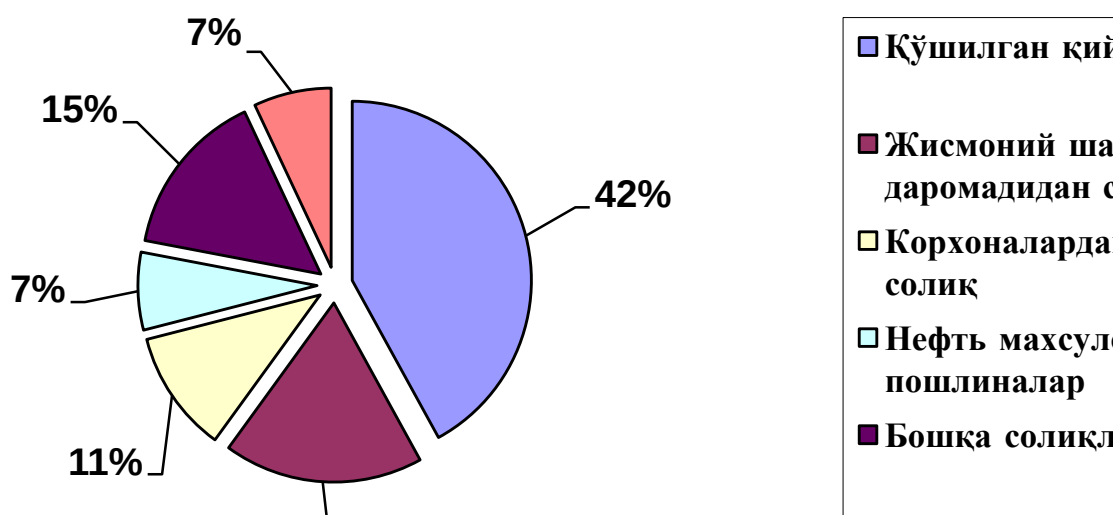
¹⁹ O'zbekiston Respublikasi. Moliya vazirligining statistik materiallari

5,5% bo'lib, u asosan oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo'jalik mahsulotlari, kitoblar va tibbiy vositalarga nisbatan qo'llaniladi.

Frantsiyada QQS bilan bir qatorda aktsiz solig'i ham undiriladi. Aktsiz solig'ining ba'zilar davlat byudjetiga, ayrimlari esa mahalliy byudjetga kelib tushadi.

4- diagramma

Frantsiya davlat byudjeti daromadlari tarkibi²⁰

Frantsiya byudjetiga mol-mulk solig'i ham katta daromad keltiradi. Mol-mulkka solinadigan soliq ob'ekti bo'lib mol-mulk, mulkiy huquq va qimmatli qog'ozlar hisoblanadi.

Frantsiyada markaziy hukumat byudjeti daromadlarining asosiy qismini – 93%ini soliq to'lovlari tashkil qiladi. Byudjet daromadlarining qolgan qismini maxsus daromadlar tashkil qiladi. Maxsus daromadlarni, asosan, ijtimoiy fondlarga to'lovlar tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasida markaziy hukumat byudjet daromadlarining asosiy qismini 70-73%ini soliq to'lovlari tashkil qiladi. Qolgan qismi davlat maqsadli fondlariga to'lovlar tashkil qiladi.

Frantsiyada byudjet daromadlarining 8,5% ini bevosita (egri) soliqlar tarkibiga kiruvchi neft mahsulotlariga soliq va aktsiz solig'i egallaydi va byudjet daromadlarining 20-21 %ini tashkil etadi. Bevosita (to'g'ri) soliqlar ichida ikkinchi

²⁰ O'zbekiston Respublikasi. Moliya vazirligining statistik materiallari

o'rinni kompaniyalar daromadiga soliq egallaydi. U byudjet daromadlarining 8-10%ni tashkil etadi.

O'zbekistonda umumiy byudjet daromadlari 2002 yilda 29,8%ini aktsiz solig'i egallagan. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 12%ni tashkil qilgan. Yuridik shaxslardan undiriladigan daromad solig'i esa byudjetning 9,2%ini egallagan.

Ilmiy izlanishlar shundan guvohlik beradiki, g'arbiy Evropada mahalliy soliqlar tizimida bevosita (to'g'ri) soliqlar katta ulushini tashkil etadi: jami soliq tushumlarining 70-75 % daromad, foyda va mulk hisobidan olinadigan soliqlar ulushiga bevosita (to'g'ri) keladi. Iste'moldan olinadigan soliqlar 3-4 % ni, boshqa soliqlar 20% ni tashkil etadi. Yaponiyada bevosita soliqlar 85 % ni, bilvosita soliqlar esa 15 % ulushni egallaydi.

Bevosita (to'g'ri) soliqlar ichida foyda, daromad hamda turli mulk soliqlari tarkibi ancha farq qiladi: Skandinaviya mamlakatlarida barcha soliq tushumlarining 80-90 %i daromad va foyda solig'i hissasiga to'g'ri keladi; Belgiya, Germaniya, Avstriyada bu ko'rsatkich 50 %dan oshmaydi. Boshqa mamlakatlarda esa hududiy organlar byudjetlaridagi soliq tushumlarining asosiy qismi turli shakldagi mulklardan olinadigan soliqlar hisobidan shakllanadi. Jumladan, Irlandiyada yagona mahalliy soliq hisoblanadi; Niderlandiyada jami soliq daromadlarining 2/3 qismini shu soliqlar tashkil etadi; Yaponiyada 48 %soliq daromadlarini turar-joy binolari uchun soliqlar va 21 % ni ko'chmas mulk uchun soliqlar tashkil etadi.

Buyuk Britaniya va Ispaniyada har bir ma'muriy-hududiy birliklardagi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlardan kelib chiqqan holda, markaziy hokimiyatlar byudjetdagi soliq tushumlari sohasi bo'yicha hududiy organlar byudjetlarini korrektirovka qilishda ham ishtirok etadi. Jon boshiga o'rtacha daromadi yuqori bo'lgan hududiy organlar byudjetlaridagi soliq tushumlarining bir qismi markaziy hokimiyat organlari tomonidan olinib, daromad darajasi past bo'lgan mahalliyga yo'naltirilishi mumkin.

Hududiy byudjet daromadlari mahalliy soliqlar va yig'imlar, soliqdan tashqari to'lovlar yuqori byudjetdan ajratmalar hisobidan shakllanadi. Ushbu daromadlar manbalari o'rtasidagi mutanosiblik hududiy boshqaruv organlariga yuklatilgan

vazifalar, ular tomonidan mahalliy soliqlarni yig'ish imkoniyati, shuningdek markaziy hokimiyat organlari tomonidan mahalliyga moliyaviy yordam ko'rsatish imkoniyatiga bog'liq bo'ladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda hududiy byudjetlar ulushi davlatning umumiy resurslari hajmida yuqori ulushni tashkil etadi. Masalan, Portugaliyada bu ko'rsatkich YaIMga nisbatan 3 %, Norvegiyada - 15 %, Shvetsiyada esa - 31 % ni tashkil etadi.

Yaponiyada byudjet-soliq siyosati o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalo, ushbu mamlakatda bevosita (to'g'ri) va bevosita (egri) soliqlar mavjud bo'lib, bevosita (to'g'ri) soliqlar tarkibiga korporatsiya daromadiga soliq, vorislikka soliq va er solig'i kiradi.

Bevosita (egri) soliqlar tarkibiga iste'mol soliqlari, spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari, shakar, benzin, neft, aviatsiya yoqilg'isi, chet el valyutasi va qimmatli qog'ozlar bo'yicha operatsiyalar, yo'lovchilarni tashish, avtomobil vositalariga bojxona bojlari kiradi.

Soliqlarning byudjetga kelib tushishi bo'yicha respublikamizda soliqlar ikkita byudjetga kelib tushadi, ya'ni respublika byudjeti va mahalliy byudjet;

Yaponiyada ham ikki byudjet mavjud bo'lib, ularning nomlanishi: davlat byudjeti va mahalliy byudjetlardir.

Byudjetlar daromadlarining shakllanishida soliqlar va soliqsiz to'lovlarning hissasi bo'yicha Respublikamizda davlat byudjeti shakllanishida soliqlar va majburiy ajratmalar hissasi 93% ni tashkil etsa, soliqsiz to'lovlar hissasi 7%dir.

Yaponiyada davlat va mahalliy byudjetlarning daromad qismi quyidagicha: soliqlar hisobiga 64%, soliqsiz to'lovlar hissasi hisobiga 36%, mahalliy byudjetlarda esa 25% foizgacha soliqsiz to'lovlar hisobiga byudjet daromadlari qoplanadi.

Yaponiya davlat byudjeti daromadlari tarkibida soliqlarning ulushi boshqa rivojlangan davlatlarnikiga nisbatan birmuncha pastroq ko'rsatkichga ega. Soliqsiz to'lovlar va boshqa daromad manbalari 15 % atrofida ulushni egallaydi. Ayniqsa, mahalliy byudjetlar hududiy imkoniyatlaridan kelib chiqib soliqsiz to'lovlar hajmini 25 %gacha ko'rsatkichni ta'minlaganligini ijobiy holat, deb baholash mumkin. Bizning

Respublikamizda ham mahalliy obligatsiyalar chiqarish orqali byudjetning soliqsiz daromadlarini ko'paytirish imkoniyatlari mavjud.

Rivojlangan davlatlar byudjet-soliq siyosati borasida to'plangan tajribalardan ko'rinib turibdiki, har bir davlatning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mamlakatda olib borilayotgan moliya siyosatining yo'nalishlariga bog'liq. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, rivojlangan davlatlarda ham davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismi soliqlar hisobidan tashkil etilib, ularning YaIMdagi ulushi o'rtacha 80-90%ni tashkil etadi. Bu davlatlarda davlat byudjeti ijtimoiy yo'naltirilganligi bilan alohida ajralib turadi.

Ayniqsa, jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq bo'yicha to'plangan ijobiy tajribalarni bizning soliq amaliyotimizga ham joriy etish mumkin. Bundan tashqari, g'arbiy Evropa davlatlarida qo'llaniladigan QQSning tabaqalashtirilgan stavkalarini joriy etish ham byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy sub'ektlar moliyaviy faoliyatlarini rag'batlantirish uchun xizmat qilishi mumkin.

Rivojlangan davlatlarda byudjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash bo'yicha aniq bir mezonlar ishlab chiqilganki, bu mezonlar daromadlar va harajatlarning muvofiqligini ta'minlash uchun xizmat qilmoqda. YaIM tarkibidan davlat byudjetiga yo'naltiriladigan mablag'lar miqdorining aniq me'yoriy chegarasi belgilanganki, bu soliq siyosatini barqaror rivojlantirish uchun va iqtisodiyotda bir tekis o'sish holatlarini ta'minlash uchun asos bo'ladi va davlat byudjeti harajatlari tarkibidagi o'zgarishlar ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, 2 bob yakunida xulosa qiladigan bo'lsak, davlat byudjetining daromad qismini rejalashtirish va ularni baholash mexanizmini ko'rishda xalqaro amaliyotda mavjud usul va tartiblarni qo'llab, soliq to'lovchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda, aniqroq ta'kidlaydigan bo'lsak, soliq to'lovchining normal faoliyat yuritishi uchun uning oborot mablag'lariga jiddiy ta'sir etmaydigan miqdorda soliq undirish mexanizmini qo'llash maqsadga muvofiq degan fikrdamiz.

III-BOB. Davlat byudjetining daromadlar man'bai shakllantirish va xududlar soliq salohiyatini takomillashtirish yo'llari

3.1. Davlat byudjetining daromadlar man'bai shakllantirish va mahalliy soliq salohiyatini baholash muammolari

Davlat byudjetining daromadlar man'bai shakllantirish va mahalliy soliq salohiyatini baholashda barcha soliq turlari joylardagi korxonalar faoliyati ulardan kelib tushadigan soliq salmog'i tuman davlat byudjetidagi tutgan o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birgalikda xukumat faoliyati, makroiqtisodiy barqarorlashtirishdan tashqari, barqarorlashtirish vazifasiga zid kelishi mumkin bo'lgan boshqa maqsadlarni ham ko'zlaydi. Soliq yukining kamayishi, davlat harajatlarining ko'payishi odatda turli xil saylovoldi tadbirlari boshlanishi bilan muvofiq kelishi avvaldan ko'zga tashlanib keladi. Bundan tashqari, byudjet siyosati doimo hammaning ko'z o'ngida: saylovchilar madadiga tayanmoqchi bo'lgan siyosatchilar, hatto buni iqtisodiy zarurat talab qilgan taqdirda ham, soliqlarni ko'paytirishga yoki ijtimoiy ehtiyojlar uchun harajatlarni kamaytirishga jur'at eta olishmaydi.

Joylarda imkoniyatlarning tengligi ulardan hammaning ham foydalana olishi mumkinligidan dalolat bermaydi. Yagona iqtisodiy manfaatlar mavjud bo'lmaganligi uchun hozirgi jamiyat nohoyatda rang-barangdir. Hozirgacha mamlakatlarda, hatto yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarda ham tengsizlik mavjuddir. Soliq siyosati tashqi tomondan qanchalik demokratik bo'lishiga qaramasdan jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlari o'rtasida farq bo'lganligi uchun hammani bir hil tarzda qanoatlantira olmaydi. siyosat, eng avvalo, kapital egalariga, ko'proq ta'minlangan go'ruhlarga qulayliklar to'g'diradi va ular qo'shimcha afzalliklarga ega bo'ladi.

Iqtisodiy jarayonlarga ta'sir etishdagi ziddiyatlar. Soliq siyosati yordamida tartibga solishdan foydalangan holda davlat umummilliy maqsadlarni hisobga olib ayrim tarmoqlarda, iqtisodiyotning sohalarida va mamlakatning ayrim mintaqalarida kapitalning jamg'arilishini rag'batlantiradi. Bir vaqtning o'zida u xo'jalikdagi vujudga kelishi mumkin bo'lgan nomutanosiblikni susaytirishga

harakat qiladi. Tadbirkorlarning bir guruhi uchun qulay soliq muhitini yaratib berib, ularning ikkinchi bir guruhiga zarar etkazadi va ularning noroziligiga sabab bo'ladi. Xuddi ana shunday holat AQShda butun sanoat uchun soliqqa tortishni tenglashtirish maqsadida sanoatning qazib chiqaruvchi tarmoqlari uchun qazilma boyliklariga nisbatan ustamaning keskin qisqartirilishi natijasida sodir bo'ldi. Tadbirkorlarning umumiy manfaatlariga javob beradigan bu tadbir oldin xuddi shu imtiyozdan foydalanib kelganlarning, ayniqsa, neft kompaniyalarining noroziliklariga sabab bo'ldi.

Tartibga solish maqsadlarining ziddiyatliligi. Davlat soliq tadbirlarini amalga oshira borib, turli, ayrim hollarda bir-biri bilan mutlaqo to'g'ri kelmaydigan maqsadlarni ko'zlaydi. Masalan, AQSh ma'muriyati 1981-1986 yillar davomida soliq islohotining amalga oshirish yordamida federal byudjet kamomadiga barham berish va inflyatsiya jarayonlarini susaytirishni ko'zda tutgan edi. Islohot inflyatsion jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, byudjet taqchilligini qisqartirish tomon bir oz qadam tashlangan bo'lishiga qaramasdan baribir byudjetning balansligini ta'minlashning iloji bo'lmadi.

Soliq tadbirlarining e'lon qilinadigan demokratik tamoyillar va ularning real namoyon bo'lishlari o'rtasidagi nomutunosiblik. Soliq qonunlari yaratilayotgan payitda bu qonunlarning odatda tenglik, oddiylik va ommaviylik kabi maqsadlarning ko'zlash rasmiy ravishda e'lon qilinadi. Biroq amaliyotda ijroya hokimiyat, kasaba uyushmalari kabi siyosiy kuchga ega bo'lgan jamoatchilik tashkilotlariga, birlashgan guruhlariga tayanadi. Shuning uchun ham aholining bu qatlami ko'proq soliq afzalliklariga ega bo'lgan bir payitda, jamoatchilik tashkilotlariga birlashmagan aholi qatlami o'zlarining tegishli muammolarini echish imkoniga ega bo'lmaydilar.

Makroiqtisodiy prognozlash muammosi mavjud. Soliq siyosatining muvaffaqiyatli ulkan darajada bo'lg'usi vaziyatni oldindan bashorat qilish mumkinligiga bog'liqdir. Turg'unlashayotgan iqtisodiyot ni bugungi kunda rag'batlantirish o'z samarasini yarim yildan so'ng beradi. Lekin yarim yildan ekyin iqtisodiyot tushkunlik holatda bo'ladimi yoki bizning siyosatimiz inflyatsiya

to'liqlarini yanada kuchaytirib boradimi? Afsuski, ilm-fanning hozirgi holati makroiqtisodiy siyosat uchun aniqlik bilan uzoq muddatli va hrtta muddatli prognozlar qilish imkonini bermaydi. Odatda qisqa muddatli (2-3 oyga) prognozlargina muvaffaqiyatli bo'ladi.

Faol makroiqtisodiy siyosatning hozirgi ba'zi muxoliflar o'z dalil-isbotlarida «Lukas tanqidi» (ratsional kutishlar nazariy maktabining asoschisi R. Lukas nomi bilan atalgan) degan kontseptsiyadan foydalanadilar.

«Lukas tanqidi» shundan iboratki, iqtisodiy siyosat natijalarini baholash usullari uning iqtisodiy sub'ektlari umumidlarini shakillantirishga ta'sirini hisobga olmaydi. Vaholanki mazkur umidlar ulkan rol o'ynab, makroiqtisodiy siyosatni ko'pincha ma'nosiz qilib qo'yadi. Chunonchi, xukumat tomonidan rag'batlantiruvchi siyosat o'tkazilganda iqtisodiyot sub'ektlari muayyan vaqt o'tganidan so'ng inflyatsiya sakrashi yuz beraishin tushunadilar. Shuning uchun ular o'z rejalarini yangi vaziyatni hisobga olib ko'ra boshlaydilar. Soliqlar kamaytirilishi yoki davlat rejalarini o'stirish to'g'risida axborot olinishi bilanoq resurslarni sotuvchilar inflyatsiyani kutib, ishlab chiqarish omillari narxini oldindan oshiradilar. Tovar va resurslarning bir vaqtda o'sishi esa iqtisodiyotni jonlantirishga olib kelmaydi.

Byudjetni to'ldirishni ta'minlashning iqtisodiyotga ham, jamiyatga ham zarar keltirmaydigan vositalari faoliyatini samarali ishlashini ta'minlash zarur. Soliq tizimi barcha jismoniy va yuridik shaxslarga nisbatan bir xildagi munosabatga moslashishi, bunda iqtisodiyot sub'ektlari daromad (foyda) to'g'risidagi tasavvurlaridan kelib chiqib, qaror qabul qilishga majbur bo'lgan holatlar yoki soliq tizimi tomonidan majbur qilinadigan jarima, jazo kabi mexanizm ta'sirida soliq to'lovchilar adolatsiz deb hisoblab, ularning soliq qonunlariga rioya etmasliklarini yuzaga kelishiga omil bo'lmasligi kerak.

XX asrning so'nggi o'n yilliklarida bozor iqtisodiyotiga asoslangan qator mamlakatlarda soliq tizimlari islox etildi. Bunda, mazkur mamlakatlardagi soliq isloxlari asosan uch yo'nalish ya'ni :

- jismoniy va yuridik shaxslardan undiriladigan daromad soliqlari tarkibi, soliqqa tortish stavkalarini tenglashtirish, shuningdek, imtiyozlar hamda alohida shart-sharoitlarni tugatish hisobiga soliq bazasini kengaytirish;
- qo'shilgan qiymat solig'iga tortishda qator tovarlar va xizmatlar is'temolini qamrab oluvchi soliqqa tortish bazasini kengaytirish;
- aktsizlar stavkasini oshirish kabilarga yo'naltirilganligini ta'kidlash lozim.

Bunday soliqqa tortish islohotlarini amalga oshirishda quyidagi maqsadlar bajarilishini ta'minlash nazarda tutilgan:

- iqtisodiy rivojlanishga soliqlarning salbiy ta'sirini kamaytirish;
- iqtisodiyot sub'ektlari uchun faoliyat yuritish shart-sharoitlarini tenglashtirish;
- soliqqa tortishni soddalashtirish.

Keyingi yillarda mazkur yo'nalishlarga asoslangan soliq isloxlari qator rivojlanayotgan mamlakatlarda ham amalga oshirila boshlandi. Soliq isloxtlarining strategiyasini to'g'ri tanlash bozor munosabatlariga o'tayotgan mamlakatlarda birmuncha qiyinroqdir. Shuning uchun ularning quyidagi:

- soliq islohotlari - bu uzoq davom etuvchi jarayon bo'lib, bir laxzada amalga oshadigan voqeylik emasligi;
- soliq tizimining byudjet sarf-harajatlarini qoplash uchun daromadlarning belgilangan xajmi kelib tushishining samarali vositasiga aylanishini ta'minlash;
- soliq tizimi gorizontal adolatni ta'minlashi;
- yuqori, o'rta va quyi daromadga ega sub'ektlarni soliqqa tortish jarayonida jamiyatda daromadlarning adolatli taqsimlanishi ta'minlashda tassavurlarning o'zaro mos kelishi kabi tamoyillarga asoslanganligi maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, yana bir muhim vazifalardan biri soliq tizimining barqarorligini ta'minlash hisoblanadi. Masalan, xorijiy investorlar o'z kapitallarini yangi ishlab chiqarish yaratilishi, mavjud ishlab chiqarish bazalarini kengaytirish, ayniqsa to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar shaklida kapital qo'yishlariga qulay shart-sharoit yaratish lozim.

Umuman olganda, rivojlangan mamlakatlarda byudjet daromadlarini shakllantirish manbasi sanaladigan soliq tizimini takomillashtirish shunday ob'ektiv omillar bilan belgilanadiki, bunda xo'jalik munosabatlari shakllanish jarayoniga va soliqqa tortishning ijtimoiy-iqtisodiy chegaralarini belgilashga davlat aralashuvi zaruriy chora sifatida qaraladi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat harajatlarini kamaytirish yo'lida doimiy izlanishlar olib borilmoqda, buning oqibatida, bir tomondan, soliq daromadlariga bo'lgan ehtiyojning qisqarishi, ikkinchi tomondan esa mavjud tizim samaradorligini oshirish imkoniyati yuzaga keladi.

Shuni qayd etish kerakki xorijiy iqtisodchilarning fikr-mulohazalariga ko'ra rivojlanayotgan mamlakatlar uchun umumiy bo'lgan asosiy soliq muammolari quyidagilardan iboratdir:

- soliq tizimini soliq to'lovchilarning tushunishlari, shuningdek, soliq organlari samarali boshqarishligini ta'minlash murakkabdir. Bu esa, muqqarrar holda ortiqcha ma'muriy sarf-harajatlarga olib keladi hamda soliqlardan bo'yin tovlashning "takomillashgan" usullarini yuzaga keltiradi;
- shaxsiy daromad solig'iga tortish soliq yukining adolatsiz taqsimlanishi bilan izohlanadi, chunki daromadlarning ko'pincha turlicha darajada soliqqa tortilishi kuzatiladi. Bu esa, o'z navbatida, soliq to'lovchilar tomonidan norozichiliklarni va soliqlarning yuqori stavkalarda qo'llanilishini keltirib chiqaradi va fuqarolarning soliq axloqlari asoslarining buzilishiga sabab bo'ladi;
- qarorlar qabul qilish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Soliqqa tortishning mazkur guruhiga mansub sub'ektlarning ishga bo'lgan rag'batlarini yo'qqa chiqaradi, ularning xufyona iqtisodiyotga bo'lgan qiziqishlari ortishiga olib keladi, ayniqsa, jamg'armalarni to'plashda qiyinchiliklarga duch kelinadi;
- soliqqa tortish iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy holatiga ko'ra emas, balki soliqqa tortish oqibatlari bo'yicha mablag'larni investitsiyalashga va balansni qayta qurishga majbur etadi. Bu esa, o'z navbatida, kapital qo'yilmalar sifatiga va chegaralangan resurslarni taqsimlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi;

- shaxsiy daromadni soliqqa tortish bilan iqtisodiyot sub'ektlarini soliqqa tortish stavkalari o'rtasida katta farq oqibatida sub'ektlar inkorporatsiya qilish to'g'risidagi qarorini qabul qilishga majbur bo'ladi. Dividendlarni diskriminatsiya qilish shunga olib keladiki, investitsiyalarni ularga nisbatan zayom mablag'lari hisobidan moliyalashtirish arzonroq bo'lib qoladi.

Keltirilgan jihatlarda soliq tizimlarning takomillashmaganligi namoyon bo'ladi. Soliqlar orqali davlat harajatlarini moliyalashtirish imkoniyatlarining kamayishi, shuningdek, tabiiy resurslardan yanada oqilona foydalanishga bo'lgan talab oqibatida mazkur muammoni hal etishning dolzarbligini oshirdi.

Shunday qilib, O'zbekistonda byudjet daromadlarini shakllantirishni ta'minlash va xalqaro soliq siyosati muammolari o'zaro umumiylik hamda o'ziga xoslikka ega ekanligini hisobga olgan holda, xulosa qilish mumkinki, egri soliqlar ulushining oshishi jarayoniga bir tomonlama baho berish mumkin emas. Aslida soliq tizimlarining takomillashib borishi shuni ko'rsatmoqdaki, egri soliqqa tortish talab va taklif mexanizmiga ta'sir etishi orqali raqobatni buzuvchi omil sanaladi. Bizga ma'lumki, raqobatli bozor tizimi resurslarni shunday tovarlar va xizmatlar ishlab chig'arishga yo'naltiradiki, ularga hammadan ko'ra ko'proq jamiyat ehtiyoj sezadi, aynan shu faoliyat rivojiga egri soliqqa tortish mexanizmi salbiy ta'sirga ega bo'ladi.

Ayni vaqtda alohida ta'kidlash lozimki, albatta egri soliqqa tortish orqali kechayotgan tub tarkibiy o'zgarishlar qator ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning echilishi omili bo'lmoqda.

Shu nuqtai-nazardan mamlakatimizda soliq tizimi orqali byudjet daromadlarini shakllantirishda xalqaro soliqqa tortish amaliyotida shakllangan barcha afzalliklardan o'ziga xos tarzda foydalanishning eng ma'qul bo'lgan mexanizmi faoliyatini yo'lga qo'yish davr talabidir Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishda o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammolar orasida soliqlar yordamida amalga oshiriluvchi, byudjetning daromad qismini shakllantirish dolzarb bo'lib hisoblanadi. Soliqlar - bu davlat tomonidan ko'rsatiluvchi xizmatlar evaziga to'lanadigan haqdir.

Biroq, soliqlar mamlakatda biznesning rasmiy tarzda faoliyat yuritishi va ravnaq topishiga g'ov bo'lmasligi lozim. Soliq to'lovchilarning manfaatlarini to'la qonli tarzda hisobga olmaslik (soliq yukining haddan ziyod og'irligi, soliq munosabatlaridagi tushunmovchiliklar), nooqilona soliq siyosati, oxir oqibatda iqtisodiyotda jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Jumladan, samarasiz soliq siyosati taktikasiga nisbatan ishbilarmonlar doirasi quyidagi ko'rinishda aks javob qaytaradilar:

- soliq imtiyozlarini yoqlash;
- turli xil yo'llar bilan soliq to'lashdan bo'yin tovlash (hisobotlarni soxtalashtirish va shu kabilar);
- ishlab chiqarish xajmlarini imkon darajasidan ancha qisqartirish.

Bu holatlarning barchasi, o'z navbatida iqtisodiy o'sish sur'atlarining sekinlashuvi, soliqqa tortish bazasining kamayishi va o'z navbatida byudjet tushumlarining qisqarishiga olib keladi.

Shuning uchun ham, soliq siyosati taktikasi iqtisodiy munosabatlarning asosiy ishtirokchilari-sotuvchi va haridorlar, tadbirkorlar va yollanma ishchilar, hamda jamiyat manfaatlaridan kelib chiqqan xolda o'tkazilishi lozim.

Rivojlangan davlatlardagi tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, bir paytning o'zida soliq imtiyozlari va soliq stavkalarini pasaytirish siyosatini olib borishi natijasida, ushbu davlatlarda ish faolligi sur'atlari keskin darajada o'sdi, soliq tushumlari esa 1,5-2,0 barobar oshdi. Yuqoridagi fikrlarimizdan ham ko'rinib turibdiki, soliq siyosati strategiyasi va soliq siyosati taktikasi bir-biri bilan uzviy bog'langandir. Ushbu uzviylikni to'g'ri ta'minlash esa asosan soliq munosabatlarini ilmiy va amaliy to'g'ri tashkil qilishdir.

Soliqlar davlat va jamiyatning pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida davlat byudjeti ixtiyoriga jismoniy va xuquqiy shaxslar tomonidan yo'naltiriladigan ekvivalentsiz majburiy to'lovlar bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi. Soliqlarning sotsial-iqtisodiy mazmuni, ichki tarkibi, vazifalari uning qator bajariladigan funktsiyalari orqali aniqlanadi. Ularning

tarkibida eng muhimlari - daromad to'plash va rag'batlantirish, yoki o'zgacha, ular bir-biriga qarama-qarshi funktsiyalar deb hisoblanadi.

Agar daromad to'plash funktsiyasiga katta e'tibor berilib, soliq to'plash kuchaytirilib yuborilsa, ishlab chiqarishga salbiy ta'sir qiladi, tadbirkorlik faoliyati chegaralanadi. Shu sababdan soliqlarning eng maqbul (optimal) darajasini aniqlash muammosi soliqlar paydo bo'lganidan boshlab muntazam ravishda ilmiy va amaliy izlanishlar mavzui bo'lib kelgan.

Shuni qayd qilib o'tish kerakki, soliq darajasi xamma davlatlarda yoki bir davlatni o'zida har xil davrlarda bir xil bo'lishi mumkin emas. Uning darajasi jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ahvoriga bog'liq. Dunyo mamlakatlarining ko'pchiligida soliq sifatida ichki yalpi mahsulotning (YaIM) 30-45% gachasi davlat byudjetiga o'tkaziladi.

Oxirgi yillarda bir qator rivojlangan davlatlarda iqtisodiyotga soliq yukini kamayganligini kuzatish mumkin. Bu ko'rsatkichlar AQSh, Germaniya, Yaponiyada 25-30% ga to'g'ri keladi. O'zbekistonda iqtisodiyotga soliq yukini kamaytirish, soliq siyosati strategiyasini asosiy yo'nalishi hisoblanadi.

Mustaqillikka erishilgandan so'ng soliqlarning fiskal funktsiyasi bozor iqtisodiyoti sharoitida ustivor darajada rivojlanib ketdi. Natijada soliq yuki oshib bordi va ishlab chiqarish tadbirkorlik faoliyatiga salbiy ta'sir qila boshladi. Bu hol o'z navbatida qator kichik korxonalar faoliyatini to'xtatib qolishiga sabab bo'ldi. Iqtisodni boshqarishda yangi soliq siyosati strategiyasiga o'tishga to'g'ri keldi.

Iqtisodiyotga umumiy soliq yukini kamaytirish siyosati taktikasi xozirgacha davom etib kelmoqda. Soliqlar yig'indisini YaIMga nisbati 2004 yilgi 31,4% o'rniga 2005 yili 28,7%ni tashkil qilib, 2,7%ga kamaytirish imkonini berdi. Ma'muriy isloxoatlarni amalga oshirish, xususiylashtirishni faollashtirish, faol investitsion siyosatni olib borish orqali iqtisodiyotni barcha tarmoqlarida chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, yanada qulay investitsion muxitni shakllantirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni jalb etish uchun kerakli shart-sharoitlarni ta'minlash hamda milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini va maxsulot eksportini kengaytirish uchun samarali ta'sir ko'rsatadi.

Bilvosita soliqlar korxonalar faoliyatiga neytral (xolis) pozitsiyadadir, degan nazariyadan kelib chiqib, respublikamizda ularni fiskal ahamiyatiga qarab katta e'tibor berilmoqda. Soliq solinadigan bazalarni aniqlashda, soliq summasini hisoblashda, byudjetga undirilishda, imtiyozlar berishda qator kamchiliklar mavjud:

1. Bular qatoriga qo'shilgan qiymat solig'ini (QQS) to'laydigan ayrim korxonalar faoliyati xususiyatlarini qisobga olmaslik ham kiradi. Ayrim korxonalarda faqat o'z faoliyati natijasida yaratilgan qo'shilgan qiymatgina soliqqa tortilmay, balki mahsulotni ishlab chiqarish uchun ketgan xom-ashyo bo'yicha ham QQS to'lash;

2. Olingan daromadni emas, kutilayotgan daromadni soliqqa tortish;

3. Aktsizosti tovarlarning realizatsiyasidan QQS undirish chog'ida, soliqqa tortish ob'ektiga aktsiz summasini qo'shilishi

4. Birlamchi ehtiyojga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini soliqqa tortish va xokazo.

Masalan, bular tarkibida mahsulotni etkazib berish davrida QQSning hisoblanishi, hali kelib tushmagan mablag'lar uchun korxona xom-ashyo materiallarini QQS to'lamaydigan korxonalardan sotib olgan sharoitda, aylanma mablag'lar hisobidan QQSning to'lanishi natijasida ularning (aylanma mablag'larning) bir qismi cheklanishiga olib kelmoqda. Jo'natilgan tovarlar uchun mablag'lar o'z vaqtida kelib tushmasligi natijasida QQS bo'yicha boqimanda miqdorlari ko'payishi, boqimanda xisobidan penya xisoblab olinishi, korxonalarning moliyaviy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mamalakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng jamiyat hayotining barcha soxalari qatorida iqtisodiy soxada ham tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, iqtisodiy tizimning muhim bo'g'inlaridan biri bo'lgan soliq tizimidagi islohotlar ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, O'zbekistonda soliq tizimida islohotlar amalga oshirildi emas, balki soliq tizimi yangidan yaratildi deb aytish ham mumkin. Hozirgi kunda soliq tizimini rivojlanishida asosiy e'tibor soliqlarning rag'batlantiruvchi funktsiyasini kuchaytirishga qaratilmoqda. Soliq

tizimini takomillashtirish borasida so'ngi yillarda ham bir qator ishlar amalga oshirildi. Masalan, foyda soliqni stavkasi va jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliq stavkalarining bosqichma-boich kamaytirilganligi aholi va xuquqiy shaxslar ixtiyorida qoluvchi mablag'lar so'mmasini ko'payishi ko'rinishida qo'shimcha investitsion resurslar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Shu bilan birga, soliq tizimidagi o'zgarishlarning kalendar yili davomida ham amalga oshirilayotganligi ma'lum bir qiyinchiliklarni keltirib chiqarayotganligini ham aytib o'tish lozim. Hozirgi kunda kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga katta ahamiyat berilmoqda. Ma'lumki, xususiy sektordagi tijorat korxonalari faqat o'z-o'zini qoplash va o'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash asosida ish yuritadilar. Bunda tadbirkor barcha ma'suliyatni o'z zimmasiga olgan holda bank kreditlari kabi jalb qilingan resurslardan ham foydalanishi mumkin. Yillik moliyaviy reja tuzilayotganda va resurslarni jalb qilish yoki qilmaslik xaqida boshqaruv qarorlari qabul qilinayotganda daromad va harajatlar hisob-kitobida soliq harajatlari ham salmoqli o'rin egallaydi. Biznes-reja tuzilib, xisob-kitoblar amalga oshirilganidan so'ng, tadbirkor resurslarni jalb qilish haqida qaror qabul qilsa va shundan so'ng yil davomida soliq stavkalariga keskin o'zgartirishlar kiritilsa, bu o'zgarishlar biznes-rejani amalga oshirilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu holatda, agar resurslar tadbirkorning o'z resurslari bo'lsa, u faqat ko'zlangan foydani ololmay qoladi xolos, lekin, resurs jalb qilingan bo'lsa-chi, unda nafaqat ko'zlangan foydani ololmay qolishi, balki resurslar ma'lum bir foizlar evaziga jalb qilinganligi sababli zarar ko'rilishi ham mumkin.

Ushbu holatni xisobga olgan holda, soliq tizimida yil davomida o'zgarishlarni amalga oshirmaslik, o'zgarishlar amalga oshirilganda ham, kalendar yili yakunlanishidan 3-4 oy avval e'lon qilinib, keng xalq ommasiga etkazilishi va shundan so'ng keyingi yildan boshlab amaliyotga joriy qilinishi tadbirkorlar uchun biznes-rejani amalga oshirish jarayonida kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olgan bo'lar edi.

Soliq tizimini takomillashtirish jarayoni davom etmoqda va bu jarayon islohotlarni amalga oshirishdagi pirovard maqsad – xalq farovonligini oshirishga qaratilgandir. Hozirgi vaqtda tadbirkorlik sub’ektlarini soliq tizimi orqali ularning faoliyatini rag’batlantirish borasidagi soliq siyosatining muhim yunalishlaridan biri sifatida soliq yukining yil sayin kamayib borayotganligidir.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga yotgan barcha davlatlar, shu jumladan, O’zbekiston xam xorijiy sarmoyalarni kirib kelishidan manfaaddordir. Chunki xorijiy sarmoyalarning doimiy jalb qilinishi mamlakat iqtisodiy salohiyatini yosishi, axolining farovonligini yaxshilashning zarur shartlaridan biri xisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xorijiy sarmoyalarni jalb qilish aloxida ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda xorijiy investitsiyalar orqali mamlakat iqtisodiyoti oldidagi bir qator dolzarb vazifalarni amalga oshirishga imkoniyat yaratiladi. Ulardan asosiylari sifatida quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

- avvalo, iqtisodiyotimiz rivojlanishi uchun muhim bo’lgan yirik loyixalarni moliyalashtirish imkoni tug’iladi;
- zamonaviy texnika va texnologiyalar jalb qilinishi natijasida korxona raqobatbardosh, jaxon andozalariga mos maxsulot etishtira oladi;
- respublikamizning eksport imkoniyatlarini rivojlantirishga yo’l ochiladi va milliy maxsulotlarni jaxon bozorida sotish tajribasini orttirishda yordam beradilar;
- yangi ish joylari tashkil qilish va axolining ishsiz qismini ish bilan ta’minlash mumkin;
- xorijning ilg’or tajribasini joriy etish va shu orqali mehnat unumdorligini oshirish imkoni yaratiladi.

Yuqoridagi vazifalarni xal etishda xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, ular ishtirokidagi korxonalarni moliyaviy rag’batlantirish juda muhim xisoblanib, xozirgi kunda respublikamizda xorijiy sarmoyalar ishtirokidagi (qo’shma) korxonalar faoliyati rivojlantirish maqsadida soliq va bojxona tizimida bir qator imtiyozlar mavjud. Bundan tashqari soliqlarning rag’batlantirish omillariga soliqlarni to’lashdan vaqtincha ozod qilish (soliq rag’batining tipik shakli) xamda

solliqlar bo'yicha erkin iqtisodiy xududlar yaratish kabilar kirib, bulardan xorijiy sarmoyalar uchun soliq imtiyozlari korxonaning soliqqa tortiladigan bazasi (daromadni) kamaytirish maqsadida foydalaniladi;

- xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar ayrim solliqlardan vaqtincha ozod qilinishi orqali rag'batlantiriladi. Bu imtiyoz asosan yangi tashkil etilgan korxonalar uchun mo'ljallangan bo'lib, yangi korxonalar "oyoqqa" turib olgunga qadar solliqlarni to'lashdan to'liq yoki qisman ozod qilinadi;
- eng asosiysi esa xorijiy sarmoyalarni jalb etishda solliqlar bo'yicha erkin iqtisodiy xududlar yaratish. Bunday xududlarda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar uchun soliq solishning maxsus tartibi joriy etiladi. Mazkur xududlarda faoliyat yurituvchi korxonalarga turli soliq imtiyozlari beriladi. Umumiy qilib aytganda, yuqoridagi soliq rag'batlantirishlari shu xududlarda amalga oshiriladi.

Soliq yuki va iqtisodiy o'sish orasidagi bog'liqlik masalasi hozirgi davlatimizning iqtisodiy isloxotlari davridagi muhim, dolzarb muamolardan biridir.

Statistik tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maksimal darajada iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun soliq yuki quyidagicha bo'lishi kerak:

- axoli jon boshiga YaIM 3000\$ gacha bo'lgan davlatlarda (O'zbekiston shu guruxga kiradi) – 15%;
- axoli jon boshiga YaIM 3000\$ dan 9000\$ gacha bo'lgan davlatlarda– 17%;
- axoli jon boshiga YaIM 9000\$ dan yuqori bo'lgan davlatlarda – 24%

Yuqoridagi fikr va muloxazalarni yakunlar ekanmiz, bu bo'limga xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yuqorida ko'rib o'tilgan muammolarni echish orqali davlatimiz soliq siyosatini takomillashtirishga erishish mumkin.

3.2. Davlat byudjeti daromadlarini ta'minlash va mahalliy salohiyatini oshirishda soliq siyosatiga ta'sir etuvchi omillar

Respublikamiz xo'jalik yuritish va ijtimoiy munosabatlarning yangi shakllariga o'tish bilan soliqqa tortishning me'yoriy-huquqiy bazasi muntazam ravishda takomillashib bordi. Rivojlanish va oyoqqa turishning murakkab yo'lini

bosib o'tib, anchagina barqaror va yaqqol bo'lgan soliq tizimi shakillandi, u so'nggi yillarda davlat byudjeti daromadlari va harajatlarining muvozanatlashuviga erishish imkonini berdi. Respublika xukumati tomonidan iqtisodiyotga tushadigan soliq yukini bosqichma-bosqich kamaytirish izchil siyosatining o'tkazilishiga jamg'armalarni va iqtisodiyotning moddiy (xususiy) sektorining iste'molini oshirish zaruriyati sababchi bo'ldi, soliqlar va yig'implarni birxillashtirish esa milliy soliq tizimini xalqaro me'yor va standartlarga muvofiqlashtirish imkonini beradi. Natijada davlat byudjeti daromadlari tarkibida soliq tushumlarining YaIMdagi ulushi bir muncha o'zgardi.

Respublika xukumati tomonidan soliq siyosatini yanada takomillashtirish, fiskal funktsiyalarni kamaytirish hamda soliqlarning rag'batlantiruvchi ahamiyatini kuchaytirishga doir asosiy omillar sifatida quydagilarni belgilab olindi:

- soliq yukini ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilarga o'tkazish, to'g'ridan-to'g'ri soliqlar salmog'ini qisqartirish hisobiga bilvosita soliqlar ulushini ko'paytirish;
- soliqqa tortishning o'xshash bazasiga ega bo'lgan soliqlarni birxillashtirish, soliq mexanizmini soddalashtirish;
- resurslarni tejoychi ishlab chiqarishlarni rag'batlantirishni ta'minlovchi resurs soliqlari stavkalarini maqbullashtirish;
- yig'iluvchanlik darajasini oshirish va boshqa zaxiralar hisobiga soliq solish bazasini kengaytirish.

Soliq yukini ishlab chiqaruvchilar zimmasidan iste'molchilar zimmasiga o'tkazish, bilvosita soliqlar ulushini oshirish. Bevosita soliqlar salmog'ini kamaytirish hisobiga bilvosita soliqlar ulushini oshirish, soliq yukini ishlab chiqaruvchilar zimmasidan iste'molchilar zimmasiga o'tkazish bevosita soliqlar korxonalar hamda fuqarolarning moliya-xo'jalik faoliyatiga, ya'ni ularning daromadlari xajmiga bevosita ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq. Bevosita soliqlarning kamayishi bilan ishlab chiqarishning rivojlanishi rag'batlantiriladi, tegishli soliqqa tortish bazasi kengayib, byudjetga tushumlar ortadi. Bevosita soliqlar stavkalarini kamaytirish va bilvosita soliqlarga tortish bazasini kengaytirish orqali

bunga erishish mumkin. Bundan tashqari, soliq stavkalarini yanada ko'proq pasaytirish yo'li bilan ayrim yo'nalishlar eksport, xorijiy investitsiyalar va boshqalar rag'batlantiriladi.

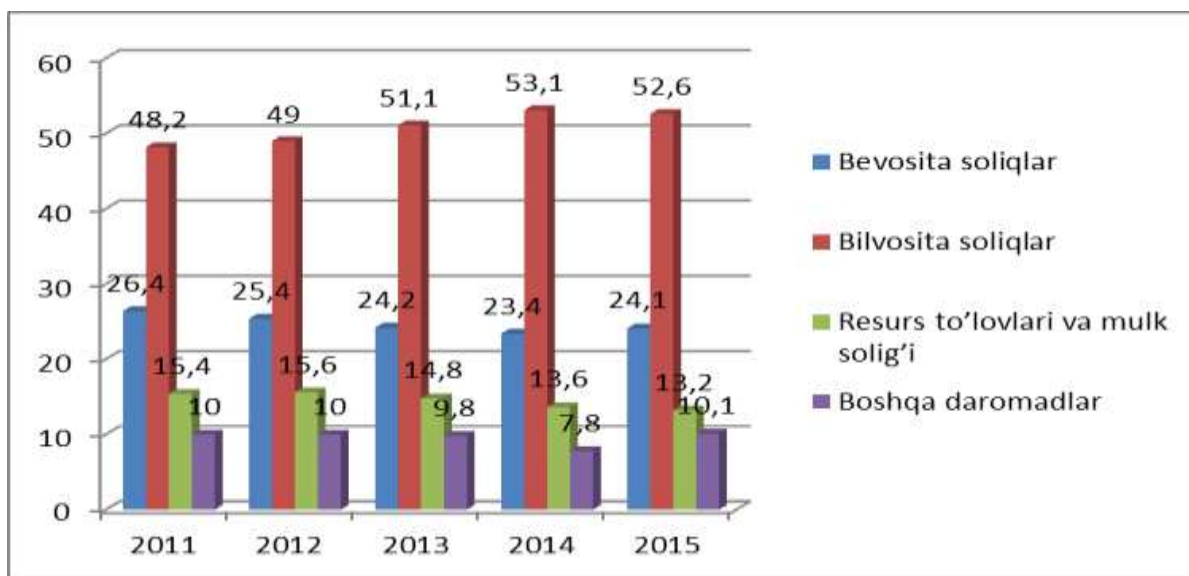
So'ngi yillardagi soliq siyosatining tahlili davlat byudjetining daromadlari tarkibida bilvosita soliqlar ulushining ancha o'sayotganini hamda bevosita soliqlar salmog'ini kamayayotganini ko'rsatmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joyizki, soliq kodeksi joriy etilgan va undan keyingi yillarga bir nazar tashlaydigan bulsak. Soliqlar davlat byudjetining har yili 90 va undan ortiq foiz daromadlarini shakllantirayotganligiga amin bulamiz. Keltirgan ma'lumotlarni real raqamlarda ko'rish uchun quyidagi diagrammaga e'tiborimizni qaratamiz.

Yuqoridagi ma'lumotlaridan shu narsa ma'lum bulyaptiki, Davlat byudjeti daromadlari tarkibida bevosita, bilvosita va resurs va mol-mulk soliqlarining salmog'i alohida ahamiyat kasb etayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz.

Agar daromad manbalari ya'ni soliqlarni guruxlash buyicha salmog'iga nazar tashlaydigan bulsak byudjet daromadini shakllantirishda bilvosita soliqlarning salmogi 50 foizni tashkil etmokda. Bizning fikrimizcha, bu tabiiy hol. Chunki, jahon iqtisodiy tajribasidan ma'lumki, har qanday rivojlanayotgan mamlakatda bilvosita soliqlarning salmog'i yuqori bo'ladi.

Ishlab chiqarish sektori zimmasidagi soliq yukini kamaytirish asosan korxonalar daromadlarini soliqqa tortish darajasini pasaytirish vositasida amalga oshirilmoqda. Iqtisodiy isloxatlarining birinchi bosqichida korxonalar uchun belgilangan soliqlarning yuqori stavkalari ijobiy natijalar bermadi. Ishlab chiqarishni rivojlantirish va uni texnik jihatdan qayta qurollantirish uchun etarli mablag'larni yo'naltirish imkonini bermadi.

Bevosita, bilvosita va mol-mulk solig'ining davlat byudjetidagi salmog'i²¹

Shu o'rinda ta'kidlashimiz lozimki, korxonalarimizning faolligini oshirishda hukumatimiz tomonidan soliqlar asosida ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yuzasidan soliq yuki va soliq stavkalarining yillar davomida pasayib borayotganligi bundan dalolat bermoqda. Agarda quyida keltirilgan jadvaldan buning guvohi bo'lmoqdamiz.

Mahalliy byudjetlarga ayrim daromadlarning birlashtirilishi mahalliy xokimiyatlarning byudjet mablag'larini o'z vaqtida va to'liq yigilishini taxminlashga, xamda harajatlarni o'z vaqtida va to'liq yigilishini ta'minlashga shuningdek harajatlarni o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'zbekiston Respublikasida mahalliy byudjetlarga birlashtirilgan mahalliy soliq va tushumlar xamda har yili yangi byudjet yili uchun davlat byudjetini tasdiklash mobaynida davlat tomonidan mahalliy byudjetlarga birlashtirilgan daromadlardan tashkil topadi.

Respublika iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar jalb etishni rag'batlantirish soliq siyosati strategiyasining ustuvor jihatlaridan biri sanalib, ular investitsiyalarga bo'lgan keskin ehtiyoj muammosini ma'lum darajada hal etadi va joriy iste'mol uchun resurslarni oshirish imkonini beradi. Xorijiy investorlar uchun pasaytirilgan stavkalar ayrim hollarda foyda solig'idan ozod qilishni nazarda

tutuvchi foyda solig'iga tortish qulay tizimining yaratish qo'shma korxonalar sonini ortishiga olib keldi, so'ngi 5 yil ichida ularning soni ikki barobar orti va 3000 tadan oshdi.

Mahalliy mahsulot eksporti va mamlakatga erkin almashtiriladigan valyuta tushumlarini orttirish respublika iqtisodiy taraqqiyotining boshqa ustuvor vazifasi sanaladi. Mazkur vazifani muvaffaqiyatli hal etish uchun mahsulot ishlab chiqarishning umumiy hajmida eksport ulushi 15 foizdan 30 foizgacha bo'lganda mulkchilik shaklidan qat'iy nazar eksportchi korxonaning foyda solig'i stavkasi 30 foizga pasaytiriladi, sotishning umumiy hajmida eksport ulushi 30 va undan ortiq foizni qilganda belgilangan stavka 50 foizga pasaytiriladi.

Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish aholi daromadlarini darajasi kabi ijtimoiy masalalar bilan uzviy aloqador. Jismoniy shaxslarni daromadiga solinadigan soliq yukini kamaytirish va fuqarolar daromadlarini tegishlicha qonuniylashtirish maqsadida jismoniy shaxslar daromadlariga solinadigan soliq shkalasi muntazam ravishda takomillashtirilmoqda. 1998 yildan boshlab 45 foizlik eng yuqori stavka bilan 5 darajali shkala qo'llanib kelgan. 2000 yilda eng kam oylik ish haqining 10 baravaridan oshuvchi daromaddan 40 foizlik eng yuqori stavka bilan 4 darajali shkala belgilandi. Jismoniy shaxslar daromad solig'ini eng kam oylik ish haqini hisobidan chiqarmay hisoblab chiqarishning yangi uch darajali tizimiga o'tish hamda 2001 yildagi 36 foizlik stavkani 2002 yilda 33 foizgacha pasaytirish natijasida 2001 yilgi byudjet daromadlari tarkibiga soliq salmog'i 2000 yilga nisbatan 1,4 foizlik punktga oshdi. Shu bilan birga 2001 yilda jismoniy shaxslar daromad solig'ining YaIMga nisbatan ulushi o'tgan yilgi 3,2 foizdan 3,3 foizgacha» oshdi. Xozirgi davrga kelib 2006 yildagi 13%, 21% va 29% o'rniga 2007 yildan 13%, 18% va 25% etib belgilandi.

Jismoniy shaxslar soliq yukini kamaytirish siyosati strategiyasi aholining, ayniqsa kichik va xususiy tadbirkorlik sohasidagi daromadlarini qonuniylashtirishga, byudjetga daromadlar tushumini yanada oshirishga yo'naltirilgan. Biroq shuni qayd etish lozimki, mazkur mexanizm jismoniy

²¹ O'zbekiston Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida tuzildi.

shaxslar daromadlarini deklaratsiyalash instituti mavjud bo'lgandagina samaraliroq ishlaydi. Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishni yanada takomillashtirish mazkur soliq stavkalarining o'sib borishini pasaytirish hisobiga aholining o'rta va yuqori daromadga ega guruhlari ortishini rag'batlantirish kontsepsiyasidan kelib chiqib amalga oshirilishi lozim. Bu hol o'rta va yuqori daromadga ega soliq to'lovchilarning qonunga zid operatsiyalar sohasidan qonuniy operatsiyalar sohasiga chiqishlariga imkon beradi.

Fikrimizcha, foyda solig'i stavkasini yanada pasaytirish soliq undirishning quyi pog'onasiga yaqinlashib qolganligimiz tufayli maqsadga muvofiq emas. Ayni payitda xorijiy mamlakatlarda daromad (foyda) solig'i korxonalarining barcha harajatlari chegirilganda to'lanadigan korporativ soliq 18 foizdan 45 foizgacha boradi. MDX mamlakatlari orasida eng ko'p quyi stavka O'zbekistonda –10 foiz va Rossiyada-24 foiz, Ukrainada-30 foiz. O'lis xorijda quyi stavka Vengriyada-18 foiz, Eng yuqori stavka Germaniyada-45 foiz.

2004-2008 yillarda mazkur soliq bo'yicha tushumlarni quydagi yo'nalishlarda yanada takomillashtirish nazarda tutilmoqda: qaytar tartibda soliq solinadigan daromadga kiritiladigan soliq solinadigan bazadan chegirmalarni kengaytirish hisobiga.

Yuridik shaxslar mol-mulkini soliqqa tortish borasida Respublikada sekin asta xalqaro tizimga birlamchi (tarixiy) qiymatdan soliq undurishdan qoldiq qiymatdan soliq undirilishga o'tkazilgan. Asta sekin stavka pasaytirilib, bazasiga ko'ra bir xil yuridik shaxslarning mol-mulk solig'i va transport vositalariga solinadigan soliq birlashtirildi. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'moliga soliq joriy etish bilan bir payitda jismoniy shaxslarga solinadigan mol-mulk solig'ining soliqqa tortiladigan bazasidan transport vositalari qiymati olib tashlandi.

Kichik korxonalarni soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimini tanlangan sub'ektlar sonining ko'payishi omillari tahlili soliq yukini qisqartirish maqsadida yirik va o'tra korxonalarni parchalash, ular bazasida bir qator mayda korxonalarni yaratish (ishlovchilar soniga ko'ra kichik korxonalar mezonlariga mos keluvchi) hisobiga kichik biznes sub'ektlari soni ortayotganini ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan soliq solishning soddalashtirilgan tizimini kengayishi uchun Yaponiya, XXR, Rossiya, Qozog'iston va boshqa mamlakatlarda nazarda tutilgandek, qo'shimcha mezon- korxona balansida turgan mol-mulk va tushum hajmi qiymatini joriy etish masalasini ko'rib chiqish mumkin deb hisoblaymiz.

Resurslarni tejaydigan ishlab chiqarishlarni rag'batlantirishni ta'minlovchi resurs soliqlari stavkalarini maqbullashtirishni taklif qilamiz.

Resurs soliqlari er, suv, er osti bayliklari kabi muhim resurslarning tejalishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bunda korxonalar manfaatlarining tejalishini ta'minlaydigan va bir vaqitning o'zida resurslarni tejovchi ishlab chiqarishlarni rag'batlantiradigan soliqlarning maqbul stavkalarini joriy etish muhim sanaladi.

Asosiy resurs tejovchi soliqlardan biri er solig'i (jumladan, yagona er solig'i) hisoblanadi. Amaldagi er solig'i stavkalari er boniteti darajasidan kelib chiqib belgilangan, bunda so'ngi payitlarda er solig'i stavkalarida (har yilgi indeksatsiyadan tashqari) sezilarli o'zgarish ro'y bermadi.

Soliqlarning yig'uvchanlik darajasini oshirish va boshqa zaxiralar hisobiga soliq solinadigan bazani kengaytirish omili. Soliqlarning yig'iluvchanligi ikkita asosiy tarkibiy omilga bog'liq:

- Soliqqa tortish mexanizmlarini o'zgartirish hisobiga soliq solinadigan bazani kengaytirish.
- Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish.

Soliq solinadigan bazani kengaytirish, tadbirkorlar va aholi daromadlarini qonuniylashtirish maqsadida respublika hukumati tomonidan joriy yilda soliqqa tortish tizimida tub o'zgartirishlar qabul qilindi. Xususan, «Savdo va umumiy ovqatlanish sohasida soliqqa tortish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida» kichik korxonalar uchun belgilangan daromaddan olinadigan yagona soliq tizimi joriy etildi. Bundan tashqari, yalpi daromad solig'ini to'lovchi savdo korxonalari uchun ilgari to'lanadigan soliqlar o'rniga yalpi tushumdan yagona soliq to'lash tizimi joriy etildi. Ayni vaqitning o'zida ulgurji savdo korxonalari QQS to'lovchilari hisoblanishi belgilab qo'yildi. Yuqoridagi ko'rsatilgan o'zgarishlar

hisob tizimini ancha yaxshilaydi va savdo kabi murakkab soqada soliqlar yig'ilishi darajasini oshiradi.

Ayni paytda, bizning fikrimizcha, soliq ma'muriyatchiligi masalalarida, xususan, soliq organlari nazorat faoliyatini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirishda ko'pgina zaxiralar mavjud. 2006 yilda o'tkazilgan yuridik shaxslarni 52160 hujjatli tekshiruvlaridan 40336 sub'ektda soliq qonunchiligi buzilishi aniqlandi (yoki holatlarni 66 foizda), biroq fosh etilgan yashirilgan daromadlar va boshqa ob'ektlar hajmi undan avvalgi 2005 yildagiga qaraganda 74foiz ni tashkil etdi. Qisqasi 2006 yilda tekshiruvlar sifatini yaxshilash hisobiga byudjetga tushumlar umumiy massasidan undirilgan qo'shimcha hisoblashlarning darajasi 1,8 foizgacha ko'tarildi.

Byudjet boqimandalari mavjud bo'lganda banklardagi ikkilamchi hisobvaraqlar bo'yicha o'tkazilgan chiqim operatsiyalari summasiga daromadlarni soliqqa tortishdan yashirish deb qarab, amaldagi qonunchilikka ko'ra tegishli moliyaviy jazo choralarini qo'llash lozim. Ayni paytda Moliya vazirligi va markaziy bank tomonidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bilan hisob kitob yuritish tartibi tasdiqlangan, ushbu tartibga ko'ra ikkilamchi hisobvaraqlar ochilayoiganda tijorat banki tomonidan talab qilib olinadigan depozit hisobvaraq ochilgan xizmat ko'rsatuvchi bankka axborat taqdim etilishi lozim. Talab qilib olinadigan depozit hisob varag'ida pul mablag'lari etishmaganda unga taqdim etilgan barcha talablarni qondirish uchun xizmat ko'rsatuvchi bank elektron pochta orqali ikkilamchi hisobvaraqlarga so'rovnoma yuborish kerak. So'rovnomani olgan bank keyingi ish kunidan kechiktirmay pul mablag'larini talab qilib olinadigan depozit hisobvarag'iga yuborishi kerak. Biroq byudjetni daromad qismini ta'minlashning tahlil tijorat banklarining ayrim bo'limlarida yuqoridagi yo'riqnoma qoidalari buzilayotganini ko'rsatmoqda. Shu munosabat bilan byudjet oldida qarz mavjud bo'lganda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ikkilamchi hisobvaraqlari bo'yicha debet aylanmalarini avtomatik tarzda to'sib qo'yuvchi tegishli kompyuter dasturini ishlab chiqish zarur deb hisoblaymiz.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq-byudjet siyosati mamlakat moliya tizimining asosini tashkil etadi. Mavjud moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, ularni to'g'ri yo'naltirish samaradorligini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda soliq siyosati strategiyasi va taktikasi munosabatlarining qanday asosga tayanayotganligi juda muhimdir. Soliq siyosati strategiyasi va taktikasining yaxlitligiga erishish mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, samarali byudjet siyosatini yuritishga, aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Soliq siyosatini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri korxonalar zimmasidagi soliq yukini kamaytirish emas, balki soliqqa tortishning maqbul tizimini shakllantirish deb hisoblaymiz. Belgilangan yo'nalishlardagi muammolar ijobiy hal qilinsa, korxonalar boqimandaligini kamayishiga, soliqlarni byudjetga o'z vaqtida to'liq undirishga, takror ishlab chiqarishni tezlashtirishga va boshqa muammolarning hal qilinishiga, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarning va soliq siyosatining asosiy maqsadlaridan biri, mamlakatda ishlab chiqaruvchilar o'rtasida erkin raqobatni yuzaga keltirish orqali ichki bozorni to'yintirish hisoblanadi. Soliq siyosatining imtiyozli yo'nalishlari bu maqsadni ba'zan inkor eishini kuzatamiz, ya'ni bir tarmoqdagi ikki xo'jalik yurituvchi sub'ektning biriga imtiyoz berish orqali, ikkinchisining imkoniyatlarini kamaytirib qo'yish mumkin. Imtiyozlarni belgilashda asosiy omil qilib tarmoq xususiyatini e'tiborga olish maqsadga muvofiq. Bu esa, bir tarmoq ichida erkin raqobatni va narxlar tengligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, soliqlar umumiy iqtisodiy tizimning bir bo'g'ini hisoblanib, amalga oshirilayotgan soliq siyosati strategiyasi va taktikasi mamlakatning makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlariga sezilarli tarzda ta'sir etadi. Shunday ekan, soliq siyosatining strategiyasini va taktikasini uzviyligini ta'minlashning asoslarini o'rganish ham muhimdir. Chunki soliq

siyosati strategiyasini chuqur o'rganib, ilmiy asoslash orqali soliq taktikasini samaradarligini oshirish va bozor iqtisodiyotida davlatimiz va yurboshimiz mamlakatimiz ravnaqi uchun belgilagan strategiyasiga, ko'zlagan maqsadiga erishish oson kechadi.

Bitiruv malakaviy ishimizning nihoyasida soliq siyosatining barqarorligini ta'minlash tizimini rivojlantirishni o'rganish asosida olingan asosiy xulosa va takliflarni, qisqacha eks ettiramiz. Ular quyidagilardan iborat:

1.To'g'ri soliqlar asosan byudjet soliq tushumlarini ta'minlashi lozim, ammo, bu holat ular bo'yicha soliq imtiyozlarini ilmiy jihatdan asoslangan holda o'rganish bilan uzviy holda o'rnatish lozim. Agar, to'g'ri soliqlar yuzasidan soliq to'lovchilarga asossiz soliq imtiyozlari berilsa, u holda to'g'ri soliqlarning ham fiskallik xususiyatiga ham rag'batlantiruvchilik xususiyatiga ta'sir etadi. Shuning uchun davlat bu sohadagi soliq siyosatida soliqlarning soliq to'lovchilar faoliyatiga ta'siri bilan bog'liq muntazam monitoring kuzatishlarini olib borishni yo'lga qo'yishi lozim.

2.Hozirgi vaqtda to'g'ri soliqlarning rag'batlantiruvchilik xususiyati asosan milliy bozorda faoliyat ko'rsatuvchi soliq to'lovchilarga nisbatan ko'proq ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, xorij investitsiyasining milliy iqtisodiyotga kirib kelinishini rag'batlantiruvchi ta'siri bugungi kunda susayib bormoqda. Xorijiy investitsiyaning muhim ikki tomoni mavjudki, ular bir tomondan qo'shimcha soliq ob'ektini yuzaga keltirsa, boshqa tomondan yangi ish o'rinlarini yaratishi hisobiga ishsizlikning oldini olishga xizmat qiladi, qolaversa, ish o'rniga ega bo'lgan jismoniy shaxs sifatidagi soliq to'lovchilarning ko'payishiga olib keladi. Shuning uchun to'g'ri soliqlarning xorijning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyasini kirib kelinishini rag'batlantirishi bilan qo'shimcha chora-tadbirlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

3.To'g'ri soliqlar orqali soliq to'lovchi korxonalarning harajatlar siyosatiga ta'sirini oshirish zarur. Chunki, korxonada amalga oshiriladigan harajatlar asosan ikki xil tartibda moliyalashtirilib, bu tartib natijada harajatlarning soliq bazasiga ta'sirini belgilab beradi. Korxonalarning harajatlar siyosatidagi muammolar to'g'ri

solliqlarning miqdoriga to'g'ridan to'g'ri tez ta'sir etadi va to'g'ri solliqlarning soliq to'lovchilar faoliyatiga salbiy ta'siri ko'pgina hollarda harajatlarni mahsulot tannarxiga kiritilishi yoki ularni boshqacha tartibda moliyalashtirish mexanizmi orqali ro'y beradi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, to'g'ri solliqlarning soliq to'lovchi korxonalarning faoliyatiga ta'sirida soliq stavkasi va soliq imtiyozlariga nisbatan harajatlarni moliyalashtirish mexanizmining ta'siri kattadir. Bu erda davlat tomonidan korxonalarning moliyasini boshqarish siyosati strategiyasi va soliq siyosatidagi strategik yo'nalishlarni bir-biriga muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

4.To'g'ri solliqlarning soliq to'lovchilar faoliyatiga ta'siridagi eng muhim muammolardan yana biri bu bir xil soliq ob'ektiga ikki xil soliq turining qaratilganligidir. Ya'ni, yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan foyda solig'i va infratuzilmani rivojlantirish solig'ining foydadan undirilayotganligidir. Chunki, infratuzilmani rivojlantirish solig'i bazasi tarkibi birgina korxona ixtiyorida qolgan sof foyda bilan birgalikda ijtimoiy soha ob'ektlarini saqlab turish harajatlari hamda byudjetga hisoblangan foyda solig'i summasi yig'indisidan tarkib topishligi bir soliq ob'ektidan ikki xildagi soliqning undirilishidan tashqari foyda solig'i bo'yicha hisoblangan soliq summasining qaytadan soliqqa tortilayotganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ta'kidlanganlardan kelib chiqib aytish mumkinki, bir soliq ob'ektidan bir necha solliqlarning undirilishi, birinchidan soliqqa tortishning adolatlilik tamoyiliga ziddiyatli hol bo'lsa, ikkinchidan korxonalar tomonidan ijtimoiy soha ob'ektlarini moliyalashtirishga qiziqishini kamaytirish bilan birgalikda korxona xodimlari va ularning farzandlarining korxona faoliyatidan ijtimoiy manfaatdorligini pasaytirmoqda. Bizning fikrimizcha, yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq stavkasini barqaror 10% darajada ushlab turgan holda obodonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish solig'ini bekor qilishni taklif etamiz.

5.Iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirishning ustuvor vazifalari iqtisodiyotni erkinlashtirish, davlatning boshqaruvchilik funktsiyalarini qisqartirish va uning

iqtisodiyotga aralashuvini cheklash va kichik biznesni rivojlantirish orqali xususiylashtirish jarayonini tugatish.

6. Tadbirkorlik faoliyatiga yanada keng imkoniyatlar ochib berish, shu bilan birgalikda byudjet kamomadiga yo'l qo'ymaslik va ushbu iqtisodiy vazifalardan kelib chiqqan holda soliq siyosati strategiyasini to'g'ri oqilona ishlab chiqish.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan takliflarni amalga oshirish rivojlanib borayotgan O'zbekiston soliq siyosatining yanada rivojlanishi va uning iqtisodiy isloxlarda takomillashuviga olib keluvchi omil sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari

1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 2013 y. 40 b.

1.2. O'zbekiston Respublikasining 2014 yil 4 dekabrda "Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-379-sonli Qonuni.

1.3. O'zbekiston Respublikasining "Soliq va byudjet siyosatining 2014 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-52 (604) son Qonuni, 2013 yil 25 dekabr.

1.4. O'zbekiston Respublikasining "Soliq va byudjet siyosatining 2013 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi, shuningdek soliq hisobotini taqdim etish davriyligi qisqartirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-343 son Qonuni, 2012 yil 25 dekabr.

1.5. O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi Qonuni, 2012 yil 26 aprel.

1.6. O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 26 dekabrda O'RQ- 360- son Qonuni

1.7. O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2011 yil 30 dekabr.

1.8. «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1997 yil 29 avgust, 1-2 b.

1.9. O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonuni, 1999 yil 2 fevral

2. O'zbekiston Respublikasi Prezident farmonlari va qarorlari

2.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 14 fevraldagi "Obod turmush yili" davlat dasturi to'g'risida" PQ-1920-sonli qarori.

2.2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 27 fevraldagi "Mustahkam oila yili" Davlat dasturi" PQ-1717-sonli qarori.

2.3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 24 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2455-sonli qarori.

2.4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2270-sonli qarori.

2.5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2013 yil 25 dekabrda PQ-2099-sonli qarori.

2.6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2011 yil 24 avgustda 4354-sonli farmoni.

2.7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Byurokratik to'siqlarni bartaraf etish va tadbirkorlik faoliyati erkinligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2011 yil 25 avgustda PQ-1604-son qarori.

2.8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 aprelda "Tadbirkorlik sub'ektlarini tekshirishlarni yanada qisqartirish va ular faoliyatini nazorat qilishni tashkil etish tizimini takomillashtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4296 sonli Farmoni.

2.9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 29 iyulda «2011—2013 yillarda sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1590-son qarori.

2.10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 15 mayda

«Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4725-son Farmoni

2.11.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 9 dekabrda
"O'zbekiston Respublikasining Prezidentining ayrim Farmonlariga o'zgartishlar kiritish to'g'risida"gi PF-4677-sonli Farmoni

2.12.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 18 iyuldagi
"Statistik, soliq, moliyaviy hisobotlarni, litsenziyalanadigan faoliyat turlarini va ruxsat berish tartib-taomillarini tubdan qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4453-sonli Farmoni

2.13.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 28 iyuldagi "Ta'lim muassasalarining bitiruvchilarini tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4232-sonli Farmoni.

2.14.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi
Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PF-3620-sonli Farmoni

2.15.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 18 noyabrda
«Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 4053-son Farmoni.

2.16.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 19 noyabrda
«Iqtisodiy nochor korxonalarni tijorat banklariga sotish tartibini tasdiqlash to'g'risida»gi 4010-son Farmoyishi.

2.17.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 28 noyabrda
«Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida»gi 4058-son Farmoni.

2.18.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida"gi Qarori." Xalq so'zi" gazetasida 15.06.2005 y.

2.19.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2010 yil 24 dekabrda 1449-sonli Qarori

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va boshqa xuquqiy-me'yoriy xujjatlar

3.1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi va Davlat soliq qo'mitasining 2014 yil 14 iyuldagi 49, 73, 2014-15-son Yagona soliq to'lovining eng kam miqdori kiritilishi munosabati bilan yagona soliq to'lovini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida qarori.

3.2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 2 oktyabrda 281-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ayrim toifadagi yuridik shaxslarga mol-mulk solig'i, yer solig'i, yagona yer solig'i hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i bo'yicha imtiyozlar berish tartibi to'g'risidagi nizom.

3.3. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligining 28.02.2013 yil 28 fevraldagi 20 sonli, O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasining 2013 yil 28 fevraldagi 2013-10 sonli "Yagona soliq to'lovining eng kam miqdori kiritilishi munosabati bilan chakana savdo korxonalari tomonidan yagona soliq to'lovini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qarori

3.4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasining 2013 yil 28 fevraldagi 20, 2013-10-son qaroriga muvofiq "Yagona soliq to'lovining eng kam miqdori kiritilishi munosabati bilan chakana savdo korxonalari tomonidan yagona soliq to'lovini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi" nizom

3.5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 7 yanvardagi "Xususiy tadbirkorlar yuridik shaxs tashkil etmasdan shug'ullanishi mumkin bo'lgan faoliyat turlari ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 6-sonli Qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma'ruzalari

4.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasida majlisidagi ma'ruzasi

4.2. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish- ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Vazirlar Mahkamasida 2014 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlariga va 2015 yilgi iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor vazifalariga bag'ishlangan majlisidagi ma'ruzasi. – “Xalq so'zi”, 2015 yil 17 yanvar

4.3. Islom Karimov. Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. T.: O'zbekiston, 2013. – 28 b.

4.4. Islom Karimov. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. T.: O'zbekiston, 2012. – 36 b.

4.5. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. - Prezident Islom Karimovning 2010 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi // “Xalq so'zi” gazetasi, 2011 yil 22 yanvar.

4.6. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir – T.: “O'zbekiston”, 2010. 80 bet.

4.7. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish - ustuvor maqsadimizdir. - Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi, Xalq so'zi, 2010 yil 29 yanvar

4.8. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. -T.: «O'zbekiston», 2009yil. 56 bet.

4.9. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish- davr talabi» -T.: Xalq so'zi, 14 fevral, 2009 yil.

4.10. Karimov I.A. «Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash-barcha islohat va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir» -T.:Xalq so'zi, 2008 yil., 9 fevral, № 28 (4438) 1-3 betlar.

4.11. Karimov I.A. “Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish-asosiy vazifamizdir”.- “Xalq so'zi”, 13 fevral 2007 yil. 2-5 betlar.

4.12. I.A Karimov Uzbekistan buyuk kelajak sari. -T.: O'zbekiston.

4.13. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yilning mustaqil taraqqiyot yo'lida- – Toshkent, : «O'zbekiston», 2007.-40 b

4.14. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.: «O'zbekiston», 2002.- b. 210-b.

5. Darsliklar, o'quv qo'llanmalar va maqolalar to'plami

5.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2011 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi” mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. – Toshkent: “O'qituvchi” NMIU. - 2012. – 382 b.

5.2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2010 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi” mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha O'quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2011. -376 b.

5.3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish –

ustuvor maqsadimizdir» hamda «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma’ruzalarini o’rganish bo’yicha O’quv-uslubiy majmua – Toshkent: Iqtisodiyot. - 2010. – 125 bet.

5.4. Alimardonov M.I., Xudoyqulov S.K.,Yusupov O.A., Agzamov A.T. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish: Darslik. – T.: TDIU, 2013. 320 bet.

5.5. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik/ Toshkent moliya instituti.- Toshkent: “Noshir”, 2012. 712 bet.

5.6. Vahobov A., Jo’raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik- T.:Sharq, 2009. 448 bet.

5.7. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. – Toshkent: Akademiya, 2002.

5.8. Malikov T.S. Soliq yukining og'irligini keskin kamaytirish kerakmi? // Soliq akademiyasi. – Toshkent,2006.

5.9. Malikov T.S., Haydarov N.H. Byudjet daromadlari va xarajatlari (o’quv qo’llanma) / Toshkent Moliya instituti. – Toshkent. 2007.

5.10.Sh.Toshmatov va b. Soliq to’lovchilar bilan ishlash. O’quv qo’llanma.- T.:Yangi asr avlodi, 2010.-26 b.

5.11.Yahyoev Q. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Toshkent: “G'.G'ulom”, 2000.

5.12.Xoliqulov A.R. Erkin iqtisodiy zonalar: nazariy asoslari va jahon tajribasi. T.: JIDU. 2002.

5.13. Alimardonov M.I., To’xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. –T.: O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi nashriyoti, 2005, - 175 b.

5.14.Tuxliev B.K., Yusupov O.A., Agzamov A.T, To’xsanov Q.N. Soliqlar va soliqqa tortish: O’quv qo’llanma. – T.: 2007. -320 b.

5.15.Evstigneev E.I. Nalogi i nalogooblojenie –M: Infra- M, 2001.

5.16.Yutkina T.F. Nalogi i nalogooblojenie- M: Infra – M, 1999.

5.17.Milyakov N. V. Nalogi i nalogooblojenie- M: Infra- M, 2000.

5.18.Zavalishina I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot: O’quv qo’llanma. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi, 2005. –544 b.

5.19. Temur tuzuklari T.: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va sanat Nashriyoti 1996 yil.

5.20. Toshmatov Sh., Juraev A., Abduraxmonov O. Soliqlar va soliqqa torish T.: "Norma" nashriyoti - 2009 yil 183 bet.

5.21. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik. –T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2003. – 247 b.

5.22. Yo'ldoshev M, Tursunov Y. Moliya huquqi-T.: "Mehnat" 1999.

5.23. Yutkina G.F. Nalogi i nalogooblojeniya. Uchebnik. – 5-e izd., pererab. i dop. – M.: INFRA-M, 2009. – 509 s.

6. Foydalanilgan doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari

6.1. Botirov A.A. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish amaliyotini takomillashtirish yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Avtoreferati. 2012 y.

6.2. Sanaqulova B.R. Kichik korxonalarni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish va soliq yukini kamaytirish yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Avtoreferati. 2011 y.

6.3. Mutalova D.M. Soliqqa tortishning soddalashtirilgan tartibini takomillashtirish. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Avtoreferati. 2011 y.

6.4. Jo'raev T. Soliq siyosatini takomillashtirish yo'lida. Xalq so'zi. 2003 yil 20 sentyabr.

6.5. Toshmurodova B. Soliqlar vositasida iqtisodiyotni boshqarish mexanizmi. –T.: Yangi asr avlodi, 2002. –126 b.

7. Jurnal va gazetalardagi maqolalarga havolalar

7.1. Normirzaev U.X. Iqtisodiyotni tartibga solishda soliq imtiyozlarining ahamiyati va byudjet daromadlarini shakllantirishdagi roli. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq Qo'mitasi Soliq Akademiyasi. 2014 yil.

7.2. Sanakulova. B. Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda soliq yukini kamaytirish masalalari. TMI. 2014 yil.

7.3. Gadoev E.F. Investitsion faoliyatni rag'batlantirishda soliq imtiyozlari va preferentsiyalarning roli. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq Qo'mitasi Soliq Akademiyasi. 2013 yil.

7.4. "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya-kredit muassasalarining investitsion faolligini oshirish" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruza tezislar to'plami. –T.:TDIU, 2013. -552 b.

7.5. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida bank- moliya tizimini barqarorligini ta'minlashni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari" mavzusidagi respublika ilmiy amaliy anjumani , -T., 2012 yil.

7.6. Mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda soliq tizimining rolini oshirish masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruza tezislar to'plami. –T.: "Iqtisodiyot", 2011. -279 b. TDIU, (2011 yil 16 mart)

7.7. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida byudjet-soliq siyosatini takomillashtirish muammolari. Respublika ilmiy amaliy anjumani materiallari.-T.: DSQ Soliq akademiyasi, 2010 yil 21-22 may.

8. Hisobotlar va statistik materiallar

8.1.«Soliqlar va bojxona xabarlar» moliyaviy iqtisodiy gazetasi 2011-2015 yillar

8.2.O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi ma'lumotlari

8.3.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika Qo'mitasi ma'lumotlari

8.4.Sherobod tuman Davlat soliq inspeksiyasining hisobot materiallari

9. Internet sahifalariga havolalar

- 9.1. www.gov.uz
- 9.2. www.soliq.uz
- 9.3. www.stat.uz
- 9.4. www.mf.uz
- 9.5. www.lex.uz
- 9.6. www.worldwide-tax.com
- 9.7. www.taxworld.org